

A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás

HÁRS ÁGNES

*A lakóhely szabad megválasztásának joga az európai integráció kezdetét mintegy tíz évvel követve, 1968 óta érvényesül. Már ekkor tekintélyes emigrációtól tartottak a fejlettebb tagországok a szegényebb Olaszországból. Hasonló félelem kísérte a nyolcvanas években újonnan csatlakozó szegényebb mediterrán államok belépését is. Az Európai Unió keleti bővítésével napjainkban ismét napirendre került a munkaerő szabad áramlásának kérdése. Mi okozza valójában a migrációt? A válasz általában a hagyományos közgazdasági elméletre épülő evidencia, miszerint a bérek (jövedelmek) közötti különbségek okozzák a vándorlást. Megvalósult-e az – ezekre a feltevésekre alapozott – várt és vélt nagyságú migráció? A cikk ezekre a kérdésekre keresi a választ. A tanulmány első része a kilencvenes évek tényleges kelet-nyugati migrációjáról ad vázlatos képet, majd a második rész a várható migrációt magyarázó elméleteket és az ezek alapján készült becsléseket elemzi, megkülönböztetve a migráció okait, illetve a hatását és következményeit magyarázó elméleteket, kitér a migráció – becslésekben rendszerint figyelmen kívül hagyott – új közgazdaságtanának feltételezéseire, végül a migrációs potenciál szociológiai módszerekkel történő előrejelzésére. A harmadik rész a migráció becslésének lehetőségeivel és annak kritikájával foglalkozik, végül a szabályozás, a migrációs politikák befolyását vizsgálja a migráció terjedelmének alakulásában.**

A személyek szabad áramlása, az egységes európai munkaerőpiac megvalósulása körül régóta politikai felhangokkal terhes vita zajlik. A lakóhely szabad megválasztásának joga az európai integráció kezdetét mintegy 10 évvel követve, 1968 óta érvényesül. Már ekkor tekintélyes emigrációtól tartottak a fejlettebb tagországok – mindenekelőtt Németország és Franciaország – a már tag szegényebb Olaszországtól, aminek éles vitában hangot is adtak. A várakozásoktól eltérően azonban – nagyon rövid idő után – a munkaerő Európába áramlása megállt, s Dél-Olaszországból inkább Észak-Olaszországba irányult. Hasonló félelem kísérte a nyolcvanas években újonnan csatlakozó szegényebb mediterrán államok belépését is. Az új tagok jelentős gazdasági elmaradottsága miatt azt várták az Európai Közösségek régi tagjai, hogy az eltörölt korlátok ösztönző hatására nagymértékű mobilitás indul majd el az új tagállamokból Európa fejlettebb országai felé. Noha nem így történt, ezeknek az országoknak a polgárai mégis a csatlakozást követően csak néhány évnyi várakozás után vállalhattak szabadon munkát Európában. Igaz, az eredetileg tervezett várakozási időt – a tapasztalatok hatására –

* A cikk alapját képező tanulmány elkészítéséhez a Miniszterelnöki Hivatal támogatást nyújtott.

Hárs Ágnes, a KOPINT-DATORG főmunkatársa.

lerővidítették.¹ Az Európai Unió bővítésével napjainkban ismét napirendre került a munkaerő szabad áramlásának a kérdése. Az unió (egyres országainak) afeletti fokozott aggodalma következtében, hogy nagy tömegű bevándorlástól kell tartaniuk a csatlakozásra váró kelet-európai országokból, a munkaerő szabad mozgása az Európai Unió kibővítése folyamatának egyik érzékeny vitatémájává vált.

Mi okozza valójában a migrációt? Milyen mutatók magyarázzák a legmegfelelőbbben az Európa keleti és nyugati fele közötti tényleges és várható munkaerő-áramlást? A válasz általában a hagyományos közgazdasági elméletre épülő evidencia, miszerint a bérek (jövedelmek) közötti különbségek okozzák a vándorlást. Megvalósult-e az – ezekre a feltevésekre alapozott – várt és vélt nagyságú migráció? S ha igen, általános-e, a kibocsátó vagy a fogadó ország gazdaságában, társadalmában, hagyományában gyökerezik-e?

Az újkori migráció története során egymást követték a migrációs hullámok. A 19. század közepe óta Európából, az évszázad vége óta főképpen Közép- és Kelet-Európából jelentős volt az elvándorlás, különösen a hagyományos tengerentúli befogadó országokba, mindenekelőtt az USA-ba (*Morawska*, 1995; *Nugent*, 1995). A huszadik század közepének politikai változásait követően az Európában addig hagyományos migrációs tendenciák megváltoztak. Míg a nyitott társadalmaknak természetes eleme a polgárok szabad területi mobilitása, a második világháborút követően Kelet-Európában létrejött totalitárius rezsimek nem engedték polgáraikat szabadon külföldre utazni, ami az 1940-es évek végétől egészen az 1980-as évek végén bekövetkezett rendszerváltásig meghatározta az európai kelet-nyugat irányú mobilitás trendjét. Ez az időszak a vándorlás szempontjából (s egyéb, itt nem tárgyalandó gazdasági, társadalmi és politikai szempontból is) jól elkülöníthető korszakokra osztható.²

– 1945–1950 között a tekintélyes vándorlást mindenekelőtt a háborút követő népeségmozgások, kitelepítések, a lassan konszolidálódó helyzet és a Közép- és Kelet-Európában hatalomra került kommunista pártok hatalmának erősödése határozta meg.

– 1950-től az 1980-as évekig a szocialista rendszer országaiban – változó szigorral és eszközökkel, de egységesen és erőteljesen – kontrollálták és korlátozták a polgárok kiutazását.³

– Az 1980-as években az elvándorlás feletti szigorú kontroll fokozatosan lazulni kezdett, az évtized végére – a rendszerváltás időszakában – pedig a rendszerváltó országok mindegyikében alapvetően megszűnt.

Ezzel (véltetően) a migráció egy új korszaka kezdődött el, amelynek természetéről és trendjéről keveset tudunk. Tanulmányunk célja, hogy számba vegye, a politikai változásokat követően, a kilencvenes években milyen, az Európai Unióba irányuló migrációs várakozások fogalmazódtak meg, ezeknek mi volt az alapjuk, s mennyiben valósultak meg. Azt vizsgáljuk, a túlfűtött várakozások, s az ehhez képest jóval mérsékeltebb migráció mögött milyen gazdasági magyarázatok húzódnak.

A tanulmány első része a kilencvenes évek tényleges kelet-nyugati migrációjáról ad vázlatos képet, majd a második, terjedelmesebb rész a várható migrációt magyarázó elméleteket és az ezek alapján készült becsléseket elemzi, megkülönböztetve a migráció okait, illetve a hatását és következményeit magyarázó elméleteket. Kitérünk a migráció – becslésekben rendszerint figyelmen kívül hagyott – új közgazdaságtanának feltételezéseire, végül a migrációs potenciál szociológiai módszerekkel történő előrejelzésére. A harmadik rész a migráció becslésének lehetőségeivel és annak kritikájával foglalkozik, végül az utolsó rész a szabályozás, a migrációs politikák befolyását hangsúlyozza a migráció terjedelmének alakulásában.

¹ Lásd erről részletesebben *Hárs* (1995) tanulmányát.

² *Fassmann–Münz* (1994) nyomán.

³ A korlátozás 1961-ben, a Kelet- és Nyugat-Berlint elválasztó fal felépítésével vált teljessé.

Módszertani megjegyzések

A migrációs adatok ellentmondásosak, pontatlanok, tartalmukat aggályosan kezelve lehet csak azokat használni. A legfontosabb gondokat az alábbiakban soroljuk fel:

– A migrációs statisztikák mindenekelőtt *csak legális* adatokat tartalmaznak, illetve csak a tartósabb (általában egy évnél hosszabb ideig tartó) migrációt mutatják, ezzel éppen a rövid és ismétlődő, illetve a természetéből fakadóan rejtőzködő migráció kimaradhat az elemzésből.

– A migrációs *áramlások* pillanatnyi folyamatokat mutatnak (*flow*), miközben a migráció nem egyszeri és nem egyirányú. Hosszabb távon ezért az oda- és visszaáramlások egyenlegét mutató *nettó migráció* nagyságát kell vizsgálnunk.

– A migrációs áramlásokat mutató adatok vonatkozhatnak a teljes migráns népeségre és szorítkozhatnak kizárólag a munkaerő-migránsokra.

– Léteznek adatok a migráció eredményeképpen a befogadó országban (a migráció célországában) élő *külföldi népesség* létszámáról, állományáról (*stock*), ez része a *munkaerőnek*, befolyásolja a munkaerőpiacot. Léteznek azonban adatok kizárólag a külföldi munkaerő adott pillanatban érvényes állományáról is.

– A számbavétel egyaránt *alulbecsli* a migráns népesség és a migráns munkaerő áramlását és nagyságát. (Például állandó lakhely szerint történik, a migráns pedig ideiglenesen vagy rövid ideig tartózkodik a másik országban.)

– A migrációs statisztikák gyakran megbízhatatlanok azért is, mert azokból hiányoznak a vizsgálat szempontjából fontos országok, vagy legalábbis érdeklődésünk szempontjából fontos bontásban nem szerezhetőek adatok, vagy a statisztikák nem hasonlíthatók össze.

Mindezek fényében áttekintésünk kizárólag a legális vándorlást mutatja be. A nem legális migrációról – természeténél fogva – még kevesebb információval rendelkezünk. Feltételezzük azonban, hogy az áramlások arányát, irányát így is kielégítően írhatjuk le. Az adatok értelmezésekor utalnunk kell arra is, hogy a javak és a tőke szabad áramlásával szemben a munkaerő áramlása az Európai Unió és Közép- és Kelet-Európa országai között csak igen korlátozottan valósult meg, a kezdeti nagy bevándorlásnövekedést követően 1993 óta a bevándorlásnak komoly akadályai, az el- és visszavándorlásnak pedig ósztönzői vannak.⁴ Ez természetesen a számokban is tükröződik.

A kilencvenes évek tényleges migrációja

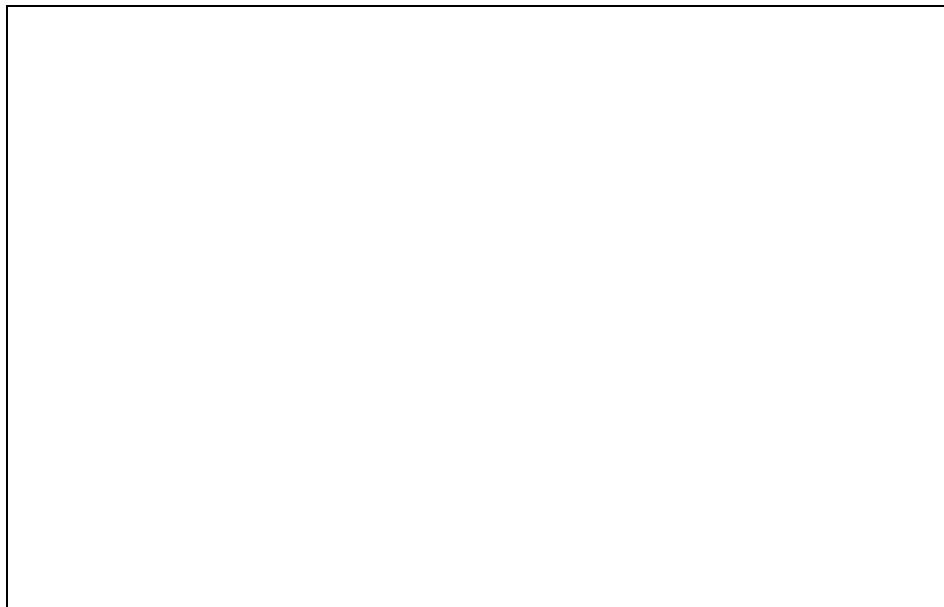
A vasfüggöny leomlását követően, a kilencvenes évek fordulóján, Európa országai nagyméretű migrációval szembesültek Közép- és Kelet-Európa felől. Hirtelen és nagy tömegben érkeztek a volt szocialista országok polgárai. Az áramlások azonban mérséklődtek, bizonyos nagyságú migráns kelet-európai népesség állandósult az EU országaiban.

⁴ Részletesebben foglalkozunk még ezzel a kérdéssel a 4. fejezetben.

1990-ben a nettó migráció (a be- és elvándorlók létszámának a különbsége) igen nagy volt Közép- és Kelet-Európa országaiból az Európai Unióba, miközben jelentős volt az unióba bevándorlás a világ más régióiból is. A kilencvenes évek folyamán azonban a nettó bevándorlás – a megszigorító intézkedések hatására – az Európai Unióban drasztikusan visszaesett (lásd 1. ábra).

1. ábra

Nettó migráció az Európai Unióban, 1990–1997
(főben)

Megjegyzés: Nem teljes Európai Unió: Ausztria, Franciaország, Írország, Olaszország, Portugália és Spanyolország nélkül, ezekre az országokra nincsen megfelelő adat. Közép- és Kelet-Európa 10 állama: Románia, Lengyelország, Csehország, Bulgária, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Lettország, Litvánia, Észtország.
Forrás: Hönekopp [1999], Eurostat, Council of Europe adatok és a szerző számításai.

Miközben a nem európai országokból radikálisan csökkent a bevándorlás az Európai Unió országaiba, 1990 óta fokozatosan lassult a közép- és kelet-európai bevándorlás intenzitása is. A 10 közép- és kelet-európai országban (európai rendszerváltó országok a Baltikummal) összességében 1993-ban a visszavándorlás meg is haladta a bevándorlók számát. Azóta alacsony szinten állandósult. A volt Szovjetunió területéről később indult el nagyobb bevándorlás az unió országaiba, ennek üteme azonban a kilencvenes évek közepe óta szintén fokozatosan csökken. Magyarországon – Csehországhoz vagy Szlovéniához hasonlóan – az elvándorlók létszámát a kilencvenes évek közepe óta meghaladja a bevándorlók száma, ami a visszavándorlással és az unióból bevándorlók számának növekedésével magyarázható.

A kelet–nyugati vándorlás sokat emlegetett veszélyéhez képest a számok valamegyest meglepő eredményt mutatnak: a kilencvenes években számottevően átalakult a

migráció trendje, az európai volt szocialista országokból bevándorló nemzetiségi német áttelepülők száma már a kilencvenes évek elejét követően jelentősen mérséklődött. 1993 után a külföldiek bevándorlását erőteljesen korlátozták, ezért az egyéb bevándorló külföldi csoportok nettó bevándorlása is radikálisan csökkent. A bevándorlók nettó létszáma jórészt a volt Szovjetunió utódállamaiból növekedett, akik főleg német nemzetiségűek (Aussiedler) voltak (lásd 2. ábra).

2. ábra

Nettó bevándorlás Közép- és Kelet-Európából Németországba, 1988–1998 (ezer fő)

Megjegyzés: Közép- és Kelet-Európa: Bulgária, volt Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovénia (utóbbi négy 1992 után); a volt Szovjetunió Észtországot, Lettországot, Litvániát jelenti. Németország 1989-ig az NSZK-t, azt követően a keleti tartományokkal megnövekedett Németországot jelenti.

Forrás: Német Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai alapján, közli Hönekopp [2000].

Migrációs állományok (stock)

Az eddigiekben a migrációs *áramlásokat* (flow) mutattuk be. Az állományokat vizsgálva (stock) az unióban élő közép- és kelet-európai állampolgárok számbavétele újabb nehézségekkel jár. Két fontos szempontot emelhetünk ki.

– A kelet-európai migránsok jelentős része – láttuk – speciális státusú, úgynevezett kisebbségi német (Volksdeutsch, ethnic German) volt, főképpen a volt Szovjetunió területéről, illetve Romániából. Ők a német alkotmány szerint automatikusan német állampolgárrá lettek, következésképpen nem jelennek meg *külföldi állampolgárként* – azaz migránsként – a statisztikában, noha a Közép- és Kelet-Európából az Európai Unióba vándorlás legjelentősebb célországában, Németországban a kelet-európai migránsok háromnegyede volt német nemzetiségű (vö. Hönekopp, 1999; Hárs, 1995).

– A kelet–nyugati migráció jelentős része valójában rövid idejű tartózkodást, ingázást jelent, ez a népességstatisztikában egyszerűen nem jelenik meg (a számbavétel

időpontjában a külföldi nincs jelen). Természetesen a munkaerő-vándorlás természetének, a munkaerőpiacnak a vizsgálatok – más szempontokat vizsgálva – erre a csoportra is utalnak adatok, becslések.

1. táblázat

Az Európai Unió teljes, valamint külföldi és kelet-európai népessége

	1993	1994	1995	1996	1997
	népesség létszáma (ezer fő)				
Teljes népesség	368 990	370 433	371 590	372 670	373 713
Külföldiek a népességben	16 684	17 236	17 577	17 495	17 983
Ebből: közép- és kelet-európaiak	1064	1042	984	1076	1174
	megoszlás (%)				
Teljes népesség	100	100	100	100	100
Teljes külföldi népesség aránya az össznépességben	4,5	4,7	4,7	4,7	4,8
Közép- és kelet-európai népesség aránya az össznépességben (%)	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Közép- és kelet-európai idegen népesség aránya a teljes idegen népességben (%)	6,4	6,0	5,6	6,2	6,5

Európai Unió: a mai 15 tagállam; Közép- és Kelet-Európa: a volt Szovjetunióval együtt.

Forrás: *Hönekopp* (1999), Eurostat, Demographic Statistics adatok és a szerző számításai.

2. táblázat

Tartósan az Európai Unió egyes országaiban tartózkodó közép- és kelet-európai állampolgárok ezer fő; az utolsó év, amiről elérhető publikált adat van

	A	Be	FIN	F	G	I	NI	S	Összesen*	%
	1991	1997	1997	1990	1997	1997	1997	1997		
Bulgária	3,6	0,8		0,8	34,5		0,5		40,2	5,0
Cseho. és Szlovákia	11,3	0,8		2,0	27,0		0,5		41,6	5,1
Magyarország	10,6	1,0	0,5	2,9	52,0		1,3	2,9	71,2	8,8
Lengyelország	18,3	6,0	0,7	46,3	283,3	31,3	5,7	15,8	407,4	50,2
Románia	18,5	2,2		5,7	95,2	38,1	1,1	3,2	164,0	20,2
Volt Szovjetunió	2,1	2,9	19,0	4,3	50,4	3,7	5,2		87,6	10,8
KKEu. együtt	64,4	13,7	20,2	62,0	542,4	73,1	14,3	21,9	812	100,0
Összes külföldi	517,7	903,2	80,6	3596,6	7365,8	1240,7	678,1	522	14904,7	
KKEu.* az összes külföldi %-ában	12,4	1,5	25,1	1,7	7,4	5,9	2,1	4,2	5,4	
	A külföldiek megoszlása az egyes országok között (%)									
KKEu.*	7,9	1,7	2,5	7,6	66,8	9,0	1,8	2,7	100,0	
Összes külföldi	3,5	6,1	0,5	24,1	49,4	8,3	4,5	3,5	100,0	
Magyarország	14,9	1,4	0,7	4,1	73,0	0,0	1,8	4,1	100,0	

A=Ausztria, Be=Belgium, FIN=Finnország, F=Franciaország, G=Németország, I=Olaszország, NI=Hollandia, S=Svédország

* A 8 ország együtt

Forrás: OECD, SOPEMI. Trends in International Migration. Annual report 1999, OECD, Párizs 2000 alapján saját számítások.

Így csak a nemzetiségi német áttelepülők feletti bevándorlók létszámáról (stock) áll rendelkezésünkre adat. Eszerint 1993 és 1997 között a Közép- és Kelet-Európából érkező

népesség az unió országaiban mindössze 100 ezer fővel növekedett, míg a teljes külföldi népesség 1,3 millió fővel (lásd 1. táblázat). Ha a külföldiek arányát vizsgáljuk az EU népességében (stock), azt tapasztaljuk, hogy az arányok nem nagyon változnak. *Valójában nem Közép-Kelet-Európából származik az Unió országaiban élő külföldiek meghatározó többsége.* A teljes külföldi népesség nem éri el az Unió össznépességének az 5 százalékát, a közép-kelet-európai aránya pedig ennek töredéke, kevesebb, mint fél (0,3) százalék, ami az összes külföldieknek is mindössze 6-6,5 százaléka (1. táblázat).

Származási és befogadó országok szerint a kilencvenes évek tartós kelet–nyugati migrációja elég egyértelmű képet mutat (vö. 2. táblázat).

A 2. táblázat alapján a következő főbb megállapításokat tehetjük:

– Messze a legnagyobb kelet-európai népességet – az összes kelet-európaiak 2/3-át – Németországban találjuk. Itt a legnagyobb a külföldiek aránya összességében is.

– A tartósan külföldön tartózkodó (migráns) magyarok közel háromnegyede is Németországban él, további mindössze 15 százalék pedig Ausztriában (utóbbi alacsony arány természetesen magyarázható azzal is, hogy a szomszédos országban rövid ideig tartózkodnak, oda ingáznak a magyarok).

– A legjelentősebb kelet-európai migráns csoport az Európai Unióban a lengyel (50 százalék), ezt követi a román (20 százalék).

– A magyarok migrációja a számok alapján nem túl jelentős, bár nem elhanyagolható: a kelet-európai migránsok kevesebb mint 10 százaléka. Korábbi évekkel összehasonlítva az arány csökkenő.

Összegezve tehát: Németország a fő célország, 1990–1997 között ide irányult a teljes nettó kelet-európai migráció (bevándorlás mínusz el- és visszavándorlás) 90 százaléka. A migrációban kitüntetett fontossága van az etnikai természetű vándorlásnak.⁵ A kelet–nyugati nettó bevándorlás fő forrása folyamatosan a volt Szovjetunió volt, ezt a kilencvenes évek elején Románia és Lengyelország követte. A lengyel és a román migrációt később jelentős visszavándorlás követte, jórészt az unióbeli bevándorlási és tartózkodási szigorítások hatására. Így a nettó Nyugat-Európába vándorlás jelentősen lecsökkent, eltekintve a volt Szovjetunió utódállamaitól.

Végül azt is megvizsgáltuk, hogyan változott az Európai Unió egyes országaiban az *idegen munkaerő* aránya a kilencvenes években, amikor a keleti munkaerővel szemben folyamatosan nőtt az ellenállás. Miközben az Európai Unió országainak többségében a kilencvenes években nem volt érzékelhető a külföldi munkaerő részarányának növekedése, a két érintett, a rendszerváltó országokkal határos államban – Németországban s még nagyobb mértékben Ausztriában – számottevően emelkedett az arány.

Németországban az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepére 2 százalékponttal nőtt a külföldi munkaerő aránya, Ausztriában néhány év alatt megduplázódott, s ezzel Ausztria átlépett a külföldieket nagy arányban foglalkoztató országok csoportjába. Ezt mutatja a 3. ábra. Ez a növekedés akkor is figyelemre méltó, ha *nem a kelet–nyugati migráció magyarázza*, de időben egybeesik azzal.⁶

⁵ Az etnikai természetű migráció természetéről, gazdasági és egyéb motivációiról Közép- és Kelet-Európában lásd *Brubaker* [1998].

⁶ Ausztriában a török és a volt Jugoszlávia területéről származó munkaerő aránya együttesen az összes külföldi munkaerő harmadnegyedét folyamatosan meghaladja, a közép- és kelet-európai államokból származó munkaerő aránya pedig 16 százalék körül állandósult. Németországban hasonlóképpen néhány országból érkezik a külföldi munkaerő zöme, ezen belül is a mediterrán országokból érkező létszám stabil (20 százalék körüli), a volt jugoszláv területekről a kilencvenes évek közepére jelentősen megnőtt, azóta a korábbi szintre szorult vissza a létszám (ezzel arányuk 17-18-ról 14 százalék alá csökkent). A török munkaerő aránya 30 százalék körül állandósult. A kelet-európai munkaerő létszámát a statisztika a kevésbé fontosnak tekintett egyéb országok között közli. *Forrás:* OECD [2001]

Idegen munkaerő az összes munkaerő arányában
Németország és Ausztria, 1986–1996

Forrás: OECD SOPEMI Trends in International Migration. Annual report 1997, OECD, Párizs, 1998.

A MIGRÁCIÓ KÖZGAZDASÁGTANA – ELMÉLETEK ÉS MAGYARÁZATOK

Melyek a kelet–nyugati migráció leggyakoribb elméleti magyarázatai? Meglepő, hogy – amint ezt a későbbiekben még igazoljuk – explicit vagy implicit módon mindmáig a legegyszerűbb, legáltalánosabb, a közgazdaságtan tankönyvekben megtalálható migrációt magyarázó elméletek húzódnak meg a nagy volumenű munkaerő bevándorlását előrevetítő félelmek mögött.

A migrációt vizsgáló irodalmak két fő problémakör köré csoportosíthatóak: az egyik fontos kérdés az, hogy *mi határozza meg a migrációt*, a másik pedig az, melyek a *migráció hatásai és következményei*. A kilencvenes évek kelet–nyugati migrációval foglalkozó vitáiban mindkét kérdés felbukkant. Kezdetben mindenekelőtt az vetődött fel, mekkora migrációra számíthatnak Nyugat-Európa országai Kelet-Európából, mi mozgatja és mi tartja fenn az áramlást. A várt nagy tömegű migráció elmaradt, s mindinkább az a kérdés vetődött fel, hogy milyen terhet jelent a keleti munkaerő az Európai Unió szociális piacgazdaságaira, társadalombiztosítási rendszereire, munkaerőpiacára. Az Európai Unió kibővítésének közeledtével ismét a várható vándorlás nagysága került napirendre, immár a személyek és a munkaerő szabad áramlását feltételezve.

Mi okozza a migrációt? A migrációt magyarázó hagyományos (egyensúlyi) migrációs modellek

Az elmélet első megfogalmazójának, *Ravensteinnek* (1885, 1889) a nevéhez kötődik a migrációt meghatározó taszító és vonzó (push and pull) erőkről szóló fogalom pár

leírása, az elemzés módszerének első megfogalmazása. Statisztikai vizsgálódását két, azonos című cikkben publikálta, s kevés különbséget tett az Anglián belüli migráció, majd az Európa és Észak-Amerika országaira is kiterjesztett vizsgálódás között. Értelmezése szerint az emberek országhatárokon belüli és nemzetközi vándorlása között nincsen alapvető különbség. Az *országon belüli (belső)* migrációról szóló, korábban íródott cikkében fogalmazza meg azt a később alapvetésnek tekintett állítását, hogy két pont közötti migráció fordítottan arányos a két pont távolságával. Ravenstein ugyan nem specifikálta a migráció terjedésének szabályát, azonban nyilvánvalóan rövid távolságokra tekintette érvényesnek, feltételezve, hogy a migrálók egyértelműen a nagy kereskedelmi vagy ipari centrumokat preferálják; a migráció lépcsőzetes, kezdetben a közeli városokba, majd ezután esetleg a leggyorsabban fejlődő városokba irányul. A kiürült területekre pedig a még fejletlenebb területekről érkeznek bevándorlók.

Ravenstein egyértelművé tette a migráció gazdasági meghatározottságát, azaz azt a feltevését, hogy a migrációt alapvetően a jobb foglalkoztatás és a kedvezőbb bérkilátások határozzák meg: „A legtöbb esetben kimutatható, hogy azért [hagyták el lakhelyüket], mert jobban fizető vagy vonzóbb munkát kerestek, mint amit a szülőhelyük kínált számukra.” (Ravenstein, 1885, 181. o.) A *nemzetközi migrációról* szóló második értekezésében a migrációs folyamatok növekedését a közlekedés, az ipar és a kereskedelem fejlődése szükségzerű következményének tartja, és megerősíti a taszító és vonzó erők egymásra hatásában a *gazdasági motiváció* fontosságát. A leendő migrálót a fogadó ország felé *taszítják* (push) az otthoni gazdasági feltételek, és oda *vonzza* (pull) az ígéretebb környezet csábítása, ily módon végül is egyensúlyi helyzet valósulhat meg.⁷

Ravenstein elmélete máig nagy befolyással bír a migrációkutatásban. Okfejtését továbbfejlesztve a regionális, illetve a nemzetközi migrációt magyarázó *makroelméletek* fogalmazódtak meg, eszerint a vándorlást a munkaerő iránti kereslet és kínálat különbségei magyarázzák. Azokban a régiókban/országokban, ahol a tőkéhez képest jelentős a munkaerő kínálata, alacsonyak az egyensúlyi (piaci) bérek, ahol viszont a tőkéhez képest szűkösebb a munkaerő kínálata, magasak a piaci bérek. A bérkülönbségek hatására a munkások az alacsony bérű régióból/országból a magasabb bérűbe mennek, ahol nagyobbak a fizetések. A munkaerő mozgása következtében a bérek kiegyenlítődnek. Ahol a bérek alacsonyak voltak, és ahonnan ezért az emberek elmentek, a munkaerő kínálata csökken, a bérek pedig emelkednek. Ahol viszont a munkaerő a tőkéhez képest szűkös volt, a megnövekedett munkaerő-kínálat hatására a bérek csökkenni kezdenek. Végül egyensúlyi állapot következik be.

A migráció fentebb megfogalmazott neoklasszikus egyensúlyelméleti megközelítésében a vándorlás szereplői a *gazdasági pozíciójuk javítására törekvő egyének*, az ő önkéntes és racionális kalkulációjuk eredményeként indul el és marad fenn a migráció. A migrációs folyamat ezeknek az *egyéni* döntéseknek az összességéből adódik.⁸

A migráció neoklasszikus modellje szigorú megszorítások mellett érvényes. Ezeknek a feltételeknek a lazítása olyan *makromodellek*hez vezetett, melyek a migrációt magyarázó további szempontokat is bevezettek. Így Harris – Todero (1970) klasszikus munkája a bérkülönbségek mellett a munkanélküliségi rátával bővítette a migrációt magyarázó változókat. *Mikrogazdasági* megközelítésből mindenekelőtt a tökéletes átláthatóság feltételét kellett elvetni, ami annak elfogadásával járt, hogy a haszonmaximáló, racionálisan kalkuláló egyén számára a migráció bizonytalan és költségeket is jelent. A bérek különbsége pedig a mobilitás költségeit tükrözi (melyek lehetnek anyagiak, pszichésé, kulturálisak stb.).

Ebben az értelemben a migrációra vonatkozó döntés úgy értelmezhető, mint egy beruházás, bizonytalanság mellett. Az irányzat egyik fontos reprezentánsa, *George Borjas*

⁷ Ravenstein munkásságának elemzéséről lásd Passaris (1989).

⁸ A migráció határoktól független magyarázatairól jó áttekintést ad például Greenwood (1997).

(1989) bevezette az „immigrációs piac” kategóriáját, ahol az egyének a költségek és hasznok mérlegelésével döntenek a helyzetük változtatásáról. Az egyének országok közötti allokációja ebben a leírásban az állások közötti allokáció problémájához hasonlít. Ez a megközelítés szerinte „azoknak a migrációs áramlási típusoknak a nagyon jól átlátható – és empirikusan ellenőrizhető – kategorizálásához vezet, melyek abban a világban vetődnek fel, ahol az egyének a ‘legjobb’ országot keresik.” (Borjas, 1989, 461. o.)

Erre a hagyományra épülve az 1960-as évektől szofisztikált ökonometriai módszereket alkalmazó, úgynevezett *gravitációs (gravity) modellek*⁹ fogalmazódtak meg, amelyek továbbra is azzal a feltételezéssel éltek, hogy a migráció egyenesen arányos a kibocsátó és a befogadó népességgel, és fordítottan a két terület közötti távolsággal. A modell továbbfejlesztett változatai – *módosított gravitációs (gravity) modellek* – pedig a változókat a migrációs döntésekkel kapcsolatos magatartási szempontokkal bővítették. Ilyen szempont lehet például a munkanélküliség, az életkor, az iskolázottság, a közkiadásokhoz hozzáférés, a kormányzati beavatkozás stb.

*A migráció nagyságának a becslése
az egyensúlyi tradíció alapján – korábbi tapasztalatok analógiája*

Könyvtárnyi publikáció szól a fenti megfontolások alapján a Közép- és Kelet-Európából potenciálisan várható elvándorlásról. A migráció nagyságát előrevetítő tanulmányok számottevő része ugyan egyszerű találgatáson¹⁰ alapult, jelentős részüket mégis körültekintőbb, módszertanilag alaposabb becslés. Ezek a tanulmányok a migráció kezdeti hirtelen növekedését extrapolálták, nemzetközi összehasonlításokkal éltek, valamint más régiók, illetve Európán belüli korábbi vándorlások tapasztalatait használták fel, főleg Dél-Európa országaiból Nyugat-Európa felé.

Layard és szerzőtársainak (1992) munkája az elsők között kísérte meg a keletnyugati migráció számszerűsítését. Elméleti közgazdasági megfontolásokra építő könyvük jól mutatja, a rendszerváltás kezdetén a migrációra vonatkozó becsléseket milyen feltételezések határozták meg.¹¹ Abból a fentebb vázolt neoklasszikus makrogazdasági alapvetésből indulnak ki, miszerint *nagy jövedelemkülönbségek* és a mozgás szabadsága esetén a migrációra irányuló nyomás jelentős. S a *munkanélküliség* emelkedésével ez még növekedik is. Mindaddig pedig, amíg a jövedelemkülönbségek nem csökkennek, a migrációs nyomás megmarad. A migrációt egyszerű mechanikus fizikai törvényszerűségként írják le: „Azt, hogy a tényleges migráció mekkora, Ohm törvénye szabályozza, mint az elektromos áram esetén. Az áramlás a jövedelemkülönbséggel egyenesen arányos, az ellenállással pedig fordítottan.” (*Layard és szerzőtársai*, 1992, 1. o.)¹²

Layard és szerzőtársai a kilencvenes évek elején a várható migrációs nyomás nagyságára készítettek becslést. Eltekintettek a német nemzetiségűek Németországba be- és

⁹ Greenwood (1997) utal a modellek elnevezésének az eredetére is. Eszerint Stewart princetoni csillagász professzor figyelte meg az 1940-es években, hogy diákjai lakhelyének a távolsága a newtoni gravitáció törvényének felel meg, és ennek alapján fogalmazta meg a térbeli hatások gravitációs törvényét. Eszerint a gravitációs vagy népesedési erő (nyomás) egyenesen arányos a kibocsátó és a fogadó népességgel, fordítottan a távolságok négyzetével. Ugyanez a modell értelmezhető a migrációra is: ekkor a gravitáció a kibocsátó és a fogadó régió/ország közötti migrációra fogalmazható meg.

¹⁰ Az angol nyelvű irodalom szóhasználatával „estimates”, illetve „guesstimates”.

¹¹ A tanulmányhoz Richard Layard, Olivier Blanchard, Rudiger Dornbusch és Paul Krugman adta szaktekintélyét.

¹² Érdemes itt utalni arra, hogy *Layard és szerzőtársaihoz* hasonlóan a gravitációs modell már említett megfogalmazása is a fizikai törvényszerűségek analógiájára született. Mintha a migrációt valamiféle egyértelmű, determinisztikus szabályszerűség mozgatója, nagysága pedig ennek megfelelően jól kalkulálható és meghatározható lenne.

áttelepülésétől, melyet sajátos német szabályok határoznak meg, s az e feletti kivándorlást az 1950-es és az 1960-as évek dél-európai, illetve az 1970-es és az 1980-as évek mexikói emigrációjával vetették egybe. Feltételezték, hogy az összehasonlításul választott migrációs folyamatok jelentős részben legálisak, ezáltal jórészt kontrolláltak voltak. Úgy vélték azonban, hogy az analógia a keletről nyugatra vándorlásra csak minimum-becsléssel szolgálhat, tekintettel arra, hogy időközben a migráció szempontjából fontos információ és közlekedés költségei csökkentek. Emellett a kilencvenes évek elején lehetségesnek tartották azt is, hogy a migrációt számottevően növelő politikai összeomlás következzen be Kelet-Európában.

Becslésük ezek után a következő volt: 1950 és 1970 között Dél-Európa népességének közel 3 százaléka (5 millió fő) ment Észak- és Nyugat-Európába, és közel ugyanennyi Amerikába. Mexikó népességének pedig 1970 és 1990 között 4 százaléka ment az USA-ba. Ezek alapján fenyegetően nagy számot kapnak, s ezt szembesítik is az olvasóval: „Kész-e arra Európa és Amerika együttesen, hogy Kelet-Európa népességének mondjuk 3 százalékat befogadja? Ez a feltehetően 3 millió német mellett további 4 millió kelet-európaient jelent a szovjet utódállamokból és 6 milliót a volt Szovjetunió európai területeiről – talán évi 1 millió főnyi lehetséges bevándorlót.” (*Layard és szerzőtársai*, 1992, 6. o.). Sok vagy kevés az évi 1 millió fő elvándorlása? A történelemben nem ismeretlen nagyságrend, megegyezik az első világháború előtti időszakban évente az USA-ba ténylegesen beáramlók számával.

A mechanikus extrapolálás mellett egy további becslést is adnak a kelet-nyugati migráció várható nagyságára, ehhez az USA államai közötti migrációs tapasztalatokat veszik alapul. *Barro* és *Sala-i-Martin* számításai alapján¹³: belföldi migráció esetén – tehát amikor a vándorlást nem befolyásolják a határok átlépésével járó különféle korlátok és költségek, pusztán a természetes migrációs szabályszerűségek érvényesülnek – az átlagtól 10 százalékkal elmaradó jövedelem 0,25 százalékos nettó migrációt eredményezett az USA államai között. Ennek a koefficiensnek a felhasználásával, s tízszeres jövedelemkülönbséggel számolva a népesség közel 6 százalékanak éves elvándorlásával számolnak.

Walterkirchen – *Dietz* (1998) későbbi időszakban született tanulmánya jó példája azoknak a várható migráció nagyságáról szóló becsléseknek, amelyek a kilencvenes évek során felhalmozott ismeretek és szokásossá vált érvelések alapján készültek. A munkaerő szabad áramlásának megvalósulását követően nagy volumenű migrációt jeleztek előre Ausztriába. A becslés a közép-kelet-európai (cseh, szlovák, lengyel, magyar és szlovén) munkaerő nagyságára vonatkozott (családtagjaikkal együtt), kiindulópontjuk szerint a kelet-nyugati migráció a tartós és az ingázásos migráció együttes becslésével lehetséges, a kelet-európai országok *népessége* alapján (ami a vizsgált öt országban együttesen 66 millió fő). A becslést arra a feltételezésre építik, hogy a munkaerő-vándorlást egyéb tényezők (így az etnikai alapú migráció) mellett alapvetően gazdasági szempontok motiválják, azaz az országok közötti jólét különbsége. A jövedelemkülönbségeket tekintik a migrációt meghatározó tényezőnek, a becslést *Barro* és *Sala-i-Martin* (1995) USA-ban megfigyelt eredményeire építik: 10 százalékos jövedelemkülönbség 0,05-0,15 százalékos vándorlást eredményez évente.

A becslés ezek után a következő volt. A kelet-nyugati tartós vándorlásra a *Barro* – *Sala-i-Martin* féle migrációs együttható minimum-becsléséből (0,05 százalék) indulnak ki, tekintettel arra, hogy a migráció egy másik formája, az ingázó migráció egészíti ki a fentiek alapján becslült potenciális migrációt. Emellett figyelembe veszik, hogy Európá-

¹³ A később publikált – és gyakran hivatkozott – becslés korábbi, kéziratot változatáról van itt szó: *Barro* – *Sala-i-Martin* (1991a), hivatkozva *Layard és szerzőtársai* (1992).

ban a migrációs hajlam szerényebb, mint az USA-ban, ugyanis erősebb a lakóhelyhez, valamint a családi és baráti kapcsolatokhoz való kötöttség. A jövedelmkülönbséget Kelet- és Nyugat-Európa között 65 százalékának véve eszerint az elvándorlás Kelet-Európából – szabad munkaerő-áramlás esetén – évente a népesség mintegy 0,3 százaléka lenne, azaz évi 220 ezer fő (a ráta természetesen idővel érezhetően csökken). Amennyiben a munkaerő szabad áramlásának időpontja kitolódna mondjuk 2015-ig, akkor a jövedelmkülönbségek csökkenése miatt a tanulmány évi 129 ezer fő tartós migrációjával számol. Becslésüket három korábbi időszak migrációs tapasztalatával vetik össze: az Európai Közösségek déli kibővítésével, valamint a török munkások Nyugat-Európába és a mexikóiak USA-ba áramlásával.

A tanulmány elveti a dél-európai országok csatlakozásával való összevetés lehetőségét annak alapján, hogy az akkor csatlakozott országok és az Európai Közösségek többi országa között viszonylag kicsi volt a jóléti különbség, ezért a migrációs hajlandósága is meglehetősen szerénynek bizonyult.¹⁴ A vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP az Európai Közösségek országai átlagának 77 százaléka volt Spanyolországban, 68 százaléka Portugáliában és 66 százaléka Görögországban, míg Írországból a gyors felzárkózás hatására (a direkt beruházások és a közösségi források eredményeképpen) a különbség nagyon csekély maradt. Az összehasonlítást továbbá korlátozza, hogy az ingázásos migráció a dél-európai országok esetében – földrajzi okokból – kisebb szerepet játszott, mint Kelet-Európa esetében. Végül a tanulmány a fenti „puha megfontolások” alapján arra következtetésre jut, hogy: „A korábban csatlakozott országok népességének csekély migrációs hajlandósága egybeesik azzal a hipotézissel, hogy a migrációs áramlások jelentősen csökkennek, hogyha a jóléti különbségek már csak 30 százalék körüliek, és emellett a fiatal korosztályoknak jók a jövedelmkilátásai.”

3. táblázat

Egy főre eső GDP néhány európai országban
vásárlóerő-paritáson számítva, folyó áron

Ország	Egy főre eső GDP (1996-ban, US \$)
Írország	18 988
Spanyolország	14 954
Portugália	13 100
Görögország	12 743
Szlovénia	11 143
Csehország	10 460
Szlovákia	7 997
Magyarország	6 827
Lengyelország	5 933
Mexikó	7 776
Törökország	6 114

Forrás: OECD, WIIW, közli Walterkirchen – Dietz (1998), 48. o.

A tanulmány hangsúlyos állítása, hogy a közép- és kelet-európai országok várható migrációja nem Dél-Európával, hanem a török, illetve a mexikói elvándorlással vethető össze, ugyanis az életszínvonal is ennek a szintnek felel meg. Kizárólag a GDP-mutatót

¹⁴ Emlékeztessünk itt a bevezetőben említett éles vitákra, ami a csatlakozásukat kísérte.

vizsgálva megállapítják, hogy az egy főre eső (vásárlóerő-paritáson számított) GDP (1996-ban) Lengyelországban, Magyarországon vagy Szlovákiában a spanyol, portugál vagy a görög szint fele volt, és nagyjából megegyezett az említett török, illetve mexikói szinttel (vö. 3. táblázat). Következésképpen, állítják, a török és a mexikói példa inkább szolgálhat a kelet–nyugati vándorlásra vonatkozó tanulsággal, mint a dél-európai. Amennyiben az analógia fennáll, Törökországhoz és Mexikóhoz hasonlóan a népesség évi 0,3 százaléka az elvándorlása várható, ez 200 ezer fő évente, ami a fentebb bemutatott, jövedelemkülönbségen alapuló becsléssel egybecseng. További „puha érvekkel” egészítik ki becslésüket, alátámasztandó, hogy eredményeik a várható migráció alsó becslését jelenthetik: Mexikóból, illetve Törökországból már hosszú ideje tartós volt az elvándorlás, míg Kelet- és Közép Európában felhalmozódott a migrációs vágy, ami növeli a potenciális migránsok létszámát. Ugyanakkor, teszik hozzá, a külföldi munkaerő iránti kereslet jelenleg szerényebb, mint a hatvanas–hetvenes években a mexikói, illetve a török munkások iránt volt.

A tartós elvándorlásra vonatkozó számításait végül kiegészíti az ingázó munkaerő-migráció várható nagyságára vonatkozó becslés. Feltételezésük az, hogy az ingázás még a tartós migrációnál is várhatóan jelentősebb lesz, ezt ugyanis a valutaárfolyamon számított jövedelemkülönbség határozza meg, ami 85-90 százalék (szemben a tartós vándorlást meghatározó, vásárlóerő-paritáson számított GDP 65 százalékos elmaradásával). Ugyanazzal a *Barro és Sala-i-Martin* munkájából származó koefficienssel élnek a tanulmány szerzői az ingázás esetén is, mint a tartós migráció ösztönzését vizsgálva, s feltételezik, hogy 10 százaléknyi jövedelemkülönbség 0,05 százalék pótlólagos ingázót eredményez. Mindezt az Ausztriától meghatározott távolságon belül élő népességre vetítik (de a különösen közeli Pozsony esetében a koefficiens például kétszeresnek tekintik, ami azt jelenti, hogy ugyanaz a jövedelemkülönbség a Pozsonyban élők kétszer nagyobb ingázását váltja ki).

A fentiek alapján összesen a mintegy 5,2 millió határ közelében élő kelet-európaiból közel 24 ezer fő évi Ausztriába ingázására számítanak, amit 18 ezer főnyi tartósan Ausztriába vándorló tenne teljessé, azaz összesen közel 42 ezer főnyi migrációval számoltak (2005-ben megvalósuló csatlakozás és egyidejűleg szabad munkaerő-áramlás feltételezése mellett). Amennyiben csak 2015-ben lenne szabad a munkaerő szabad áramlása, a jövedelemkülönbségek csökkenése alapján évi mindössze kevesebb mint 32 ezer fővel számolnak (12 ezer tartós és 20 ezer ingázó migránst véve számításba).

A *Boeri és Böcker* (2000) által összefogott körülmekintő és nagylélegzetű vállalkozás a csatlakozási tárgyalások finisében volt hivatott alaposabb elméleti közgazdasági magyarázatokkal támogatni a bővülési folyamatot. Ez a tanulmány is, a korábbiakhoz hasonlóan, az országok közötti bérkülönbségekre építi emigrációs becslését. 335 ezer főnyi éves emigrációt jósolnak a munkaerő szabad áramlásának kezdetekor Kelet-Európából, ami a folyamatosan növekvő migráns népesség és az egy főre jutó jövedelem konvergenciájának hatására kevesebb mint egy évtized alatt várhatóan megfeleződik. Az egy főre eső jövedelmek konvergenciáját évtizedekig tartó folyamatnak tekintik.

A szerzők egyértelművé teszik, hogy becslésük a kereskedelem, a migráció és a tőkeáramlás egymásra hatását nem veszi figyelembe.¹⁵ Eredményeik alapján ugyanis úgy vélik, a *technológiák különbözősége* miatt kevéssé befolyásolja a tényezőárak kiegyenlítődsét, azaz a béreket – s ily módon a migrációt mérséklő hatást – a kereskedelem és a tőkeáramlás. Előrejelzéseik nyitott gazdaságok korábbi tapasztalataira épültek, és így feltételezik, hogy az analógiák és a használt koefficiensek implicit módon tartalmazzák a kereskedelem

¹⁵ A bérek és a termelési tényezők árának egymásra hatásával a következő alfejezet foglalkozik részletesebben.

és a termelési tényezők hatását is. A kérdést ebben az értelemben tehát nem tekintik relevánsnak: „Az eredmények interpretálásakor szem előtt kell tartanunk azt a torzítást, ami abból fakad, hogy a kereskedelemre és a migrációra vonatkozó előrejelzés külön-külön történt, nem várjuk azonban, hogy ez különösebben befolyásolná az előrejelzés irányát vagy nagyságát.” (Boeri – Böcker, 2000, Part A. 7. fejezet 92–93. o.)

A bérkonvergenca kérdése

A migrációs döntések leírásakor a kibocsátó és a befogadó országok béreit adottnak tekintettük. A potenciális migráns ezeket figyelembe véve dönt – s nem befolyásolja a béreket. A klasszikus egyensúlyelmélet szerint azonban hosszabb távon elmozdulnak a bérek, ha az egyik országban megváltozik a munkaerő kínálata a másik javára vagy rovására.

A munkaerő-áramlás a tőkeáramlással ellentétes irányú folyamat. A tőkében gazdag országokból a tőkeszegény országok felé áramló beruházások nagyobb megtérülésre számíthatnak a tőkében szegény országokban, ami oda vonzza a beruházásokat. Ebben a megközelítésben a migráció része a nemzetközi kereskedelem egyik legismertebb mechanizmusának: a tényezőárak kiegyenlítődének, amit a *Hekscher – Ohlin – Samuelson-tétel* ír le. Eszerint két egymással kereskedő, a termelési tényezőkkel különbözően ellátott gazdaságban, megfelelő feltételek esetén a külkereskedelem hatására nem csupán a kereskedelem tárgyát képező két jószág ára egyenlítődik ki, hanem a tényezőárak – a reálbérek és a tőke hozadéka – is. Ennek megfelelően a korábban munkaerőben gazdag, de tőkében szegény gazdaságban a munkaerő ára növekedni, a tőkéé pedig csökkenni fog, s előbb-utóbb hasonló szintre emelkedik vagy süllyed, mint amekkorák e tényezőárak a munkaerőben szegény, de tőkében gazdagabb országban voltak.¹⁶

A kelet–nyugati vándorlás természetét és kilátásait vizsgálva fontos kérdés tehát, hogy a bérkülönbségek mennyire tartósak és állandóak, elmozdulnak-e, s ha igen, milyen mechanizmusok hatására. A migráció legfontosabb, az eddigiekben vizsgáltak szerint kitüntetett fontosságú mozgatója a bérkülönbség. *Borjas* (1999) hangsúlyozza, hogy az Európai Unió esetében, ahol az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabadsága lényegében korlátlanul érvényesül az országok között, ezek hosszabb távon a migrációt motiváló jövedelemkülönbségek csökkentését is segítik.

Layard és szerzőtársai (1992) az átmenet korai időszakában készült tanulmányukban utalnak a kereskedelemnek mint a migráció alternatívájának a szerepére. „A nagyon nagy kelet–nyugati migrációs kilátások veszélye, s annak a kockázata, hogy egy ilyen nagy méretű emigrációt követően a kibocsátó országokban maradottak helyzete romlik keleten, felveti azt a kérdést, milyen alternatíva létezik. Az ideális az lenne, ha a gazdaságpolitika jó munkahelyeket hozna keletre *ahelyett, hogy* a keleti munkások menjenek nyugatra. A nemzetközi kereskedelem *képes* helyettesíteni [...] a migrációt.” Példaként a háború utáni segélyprogramokhoz hasonló támogatást javasoltak, szabad kereskedelmi szerződést biztosítva az érintett országoknak. *Tapinos* (1997) a migrációs döntések, illetve a beruházások, támogatási programok eltérő időhorizontjára hívja fel a figyelmet. Azt hangsúlyozza: hogy míg az előbbi rövid távú, az utóbbiaknak a hatása lényegesen hosszabb időszak alatt érzékelhető, ezért a migrációnak csak igen korlátozott ellenszere lehet a kibocsátó országoknak nyújtott segély vagy támogatás.

Razin – Sadka (1997) a kilencvenes évek elején felvetődő segélyprogramok népszerű elképzeléseivel kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy az ilyen esetekben a kereskede-

¹⁶ A bérkonvergenca kérdéséről lásd *Gács és szerzőtársai* (2001) tanulmányát.

lem a munkaerő-mobilitást kiegészítő mechanizmus lehet. Nem szükségképpen egyenlítődnék ugyanis ki a bérek egy ilyen program hatására, a bérkülönbségek még erősödhetnek is, ezzel tovább ösztönözve a munkaerő-vándorlást, amennyiben az egyik ország technikai fölénye változatlan marad a másikkal szemben. A migráció ellenében a fejletlenebb országokban jelentős fejlesztésekre van szükség (mindenekelőtt az infrastruktúrában), valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetések (foreign direct investment, FDI) segíthetik a technológia elterjedését, a termelékenység emelkedését.

Rappaport (2000) hosszú idősorokat felhasználva igazolja, hogy a jövedelmek kiegyenlítésében a *tőkeáramlás* hatása a meghatározó. Arra a következtetésre jut, hogy integrálódó világ gazdaságban, mobil munkaerő mellett sem valószínű, hogy a mobilitás lenne a szegényebb országok felzárkózásának az útja. Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy a munkaerő migrációja a béreket lefelé nyomná, és így módon hatna a munkabérek kiegyenlítésére.

A bérkülönbségek tehát sokkal inkább kiváltói, mint következményei a migrációnak. A potenciális migráció nagyságára vonatkozó becslésekhez egyébként gyakran használt vizsgálatok szerint (*Barro – Sala-i-Martin*, 1991, 1995), melyek az USA államai, Európa régiói és Japán tartományai közötti jövedelemkülönbségek hatását vizsgálták, a munkaerő-mobilitás csak minimálisan hatott a bérkonvergencia ütemére. Úgy vélték, hogy ez azért van így, mert a bérkülönbségekre csak nagyon kicsit érzékeny a munkaerő. Lényegében egyszerűen azért nem befolyásolja tehát a munkaerő a bérek konvergenciáját, mert nem nagyon mobil. *Barro – Sala-i-Martin* becslési eredményei szerint 25 százalék bérkülönbség legfeljebb a nettó migráció 1 százalékos növekedéséhez vezet. Más becslések ennél is szerényebb hatást mutatnak (*Hatton – Williamson*, 1998), vagy egyáltalán nem találnak kapcsolatot a bérszintek és a migráció között (*Blanchard – Katz*, 1992).

Rappaport (2000) azzal magyarázza, hogy a munkaerő mérsékelten érzékeny a bérkülönbségekre, hogy azt valójában nem is önmagában a bérkülönbségek, inkább az életminőség vagy a relatív gazdagság befolyásolja. A kereskedelmi forgalomba kerülő javak (tradable output) alapján számított bérkülönbségek – megítélése szerint – eltúlozzák a gazdagságbeli (jóléti) különbségeket. Egyrészt a helyi gazdaság kereskedelmi forgalomba nem kerülő javai (non-tradables), így például a háztartási szolgáltatások is részei az egyének fogyasztásának, ezeknek az árai viszont a hazai bérekkel arányosak. Másrészt az országok közötti bérszínvonal a migrációtól függetlenül is közeledik egymáshoz. Végül a relatív reálgazdagság nemcsak a munka ellenértékét, hanem vagyontárgyakat is magában foglal: minél nagyobb tehát az egyén vagyontárgyban mért gazdagsága, annál kisebb a relatív reálgazdagság különbsége a munka ellenértékeként kapható adott bérkülönbségek mellett.¹⁷

A MIGRÁCIÓ MUNKAERŐ-PIACI HATÁSÁT ÉS KÖVETKEZMÉNYEIT VIZSGÁLÓ MODELLEK

Tanulmányunk célja a kelet–nyugati migráció projekciójának a vizsgálata, a várakozások és a tapasztalatok összevetése. Szorosan kapcsolódik azonban a migráció hatásának vizsgálata a várakozásokban megfogalmazódó félelmekhez. Ezért az alábbi részben néhány ilyen eredményre is kitérünk.

A bérkonvergenciáról szólva már láttuk, hogy empirikus vizsgálatok igazolták: nyitott gazdaságokban a migráció alig (vagy nem) hat a bérekre. Annak veszélye tehát, hogy migráns munkaerő nagy tömege öntené el az unió országainak munkaerőpiacait, makroszinten lenyomva a bérek színvonalát, egyszerűen nem reális. Elképzelhető azon-

¹⁷ A magyar nyelvű szakirodalomban erre a kérdésre *Ferenczi* (2000) hívja fel a figyelmet.

ban, hogy a migráns munkaerő befolyásolja az ágazatok közötti bérstruktúrát, egyes ágazatokban helyettesítheti a hazai munkaerőt, növelheti az elbocsátásokat, munkanélküliséget.

Empirikus vizsgálatok sora foglalkozott azzal, volt-e a kelet-európai bevándorlónak hatása az EU országaira, mindenekelőtt a leginkább érintett osztrák és német munkaerőpiacon kimutatható-e befolyásuk a bérekre, illetve a munkanélküliségre. Van-e hatásuk azon szegmensekben, ahol nagyobb arányban foglalkoztattak külföldieket a kilencvenes években? A vizsgálatok szerint alig volt szignifikáns negatív hatás.

Boeri – Böcker (2000) tanulmánya összegzi a német és az osztrák munkaerőpiacon a kilencvenes években végzett kutatásokat: a külföldiek munkaerő-piaci hatását vizsgálva arról számol be, hogy ha egy ágazatban a külföldiek aránya 1 százalékkal növekedett, akkor a bérek a vizsgált osztrák mintában 0,25 százalékkal, a németben 0,6 százalékkal csökkentek. Főként fizikai foglalkozásúakat érintett a külföldi munkaerő arányának a növekedése, a nem fizikaiak esetében alig érzékelhető a hatás. Figyelemre méltó eredménye továbbá a vizsgálatoknak az, miszerint a külföldiek a prosperáló ágazatokba igyekeznek, és igazolták, hogy azokban az ágazatokban, ahol a külföldiek aránya nőtt, nem volt kimutatható sem a bérek csökkenése, sem az elbocsátások növekedése.

Winter-Ebmer és Zweimüller (1996) a hirtelen meginduló kelet–nyugati munkaerő-vándorlás hatását vizsgálták a legérintettebb helyszínek egyikén, Bécs egyes rész-munkaerőpiacain a kilencvenes évek fordulóján. Ekkor lökészerűen, nagyon rövid idő alatt és viszonylag nagy tömegben érkeztek ide kelet-európaiak, lényegében számottevő adminisztratív korlátozás nélkül. Azt tapasztalták, hogy csak egészen kis mértékben, nem egyértelműen kedvezőtlenül és nem minden csoport és nem minden gazdasági terület érzi meg a külföldiek foglalkoztatását még ott sem, ahol pedig *hirtelen* növekedett meg a közép-kelet-európaiak aránya, és koncentráltan és viszonylag nagy arányban vannak jelen. A munkanélküliség kockázata és a külföldiek részaránya között nem mutattak ki lényeges összefüggést. Ez a kutatás is azt találta, hogy a migránsok inkább a prosperáló ágazatokba áramlottak. Általában nem volt jellemző az elbocsátás és a bérek visszafogása azokban az ágazatokban, ahol növekedett a külföldiek aránya. A kérdés inkább az, mi történt volna a bérekkel és a foglalkoztatással, ha nem növekedett volna ezekben az ágazatokban a külföldiek aránya.

Az eredményeket szükségképpen ellentmondásossá teszi, hogy a migráns munkaerő szerkezetétől függően a külföldi munkaerő helyettesítheti a hazai munkaerőt, ezzel rontva annak munkaerő-piaci helyzetét, de javíthatja is a béreket és a foglalkoztatottságot. Az előny alapvetően a bevándorló munkaerő és egyéb termelési tényezők komplementaritásából származik, és pedig annál jelentősebb, minél nagyobb a hazai és a migráns munkaerő szerkezeti eltérése. Így tehát viszonylag kvalifikáltabb hazai munkaerő esetén a kvalifikálatlan migráns munkaerő az előnyösebb a befogadó ország számára.¹⁸

Hönekopp (1999) számításai szerint a Közép- és Kelet-Európából érkező munkaerő formális iskolázottsága ugyan messze meghaladja a többi migráns csoportokét, s nem tér el lényegesen az Európai Unió országaiétól, de az innen érkezettek mégis hasonló ágazatokban keresnek munkát, mint más külföldiek, így a munkaigényes, jelentős részben segédmunkásokat foglalkoztató ágazatokban. *Kreyenfeld* (1999) az 1988 és 1995 között Németországba érkezett német nemzetiségű kelet-európaiak (Aussiedler) mintáján vizsgálta, hogyan illeszkednek be a Kelet-Európából érkező migránsok a német munkaerőpiacra. A nyelvtudás ebben a csoportban mérsékeltbb korlátot jelent, mint egyéb kelet-európaiak esetén, és beilleszkedésüket speciális programok is támogatták. Mindkettő a jobb munkaerő-piaci teljesítmény irányába hat. Ennek ellenére, bár a vizsgált kelet-

¹⁸ Lásd például *Borjas* (1995), *Biffl és szerzőtársai* (1997).

európai nemzetiségi németek iskolázottsága a Németországban születettek és a külföldiek között nagyjából félúton volt, béreik jóval elmaradtak a német bérektől, s alig haladták meg a többi migráns csoportét. Foglalkoztatottságuk valószínűségét sem növelte a képzettség szintje, csupán a nyelvtudás. Munkanélküliségi rátájuk pedig alig maradt el a többi migránsokétól (s nagyjából kétszerese volt a németországinak). A formális szak-képzettség, gyakorlati idő és egyéb, a humán tőkét mérő mutatók hatása alig érzékelhető a befogadó ország munkaerőpiacán: azt állíthatjuk tehát, hogy a bevándorló kelet-európaiak számára a felhalmozott emberi tőkéjük nem térül meg az EU munkaerőpiacán.

Az eredmények arra világítanak rá, hogy nem valószínű, hogy a Kelet-Európából az EU-ba érkezők felhalmozott munkaerő-piaci tudása és gyakorlata könnyen konvertálható lenne az unió munkaerőpiacára. Következésképpen az ott elérhető bérek és keresetek szintje is korlátozott számukra. Stark (1987, 1995) tanulmányai hívják fel a figyelmet az aszimmetrikus információ jelentőségére a migráns munkaerő allokációjában. A migráció folyamán – ami nem egy pillanatot, hanem egy időszakot jelent – mind az emberi tőke, mind a rájuk vonatkozó információ változik. A migránsok vélt (*ex ante*) és valóságos (*ex post*) munkaerő-piaci teljesítményértékelése között számottevő lehet a különbség. A migránsok munkaerő-piaci allokációját jelentősen befolyásolja, milyen béreket kapnak kezdetben, amikor egy migráns csoport *tagjaként* jelennek meg a befogadó munkaerőpiacra, s milyen tényleges béreket hajlandó a migráns elfogadni, milyen béreket kínál számára a befogadó munkaerőpiac. S azt a migráns vagy elfogadja, vagy visszatér hazájába, ha a piaci bér számára nem elfogadható. Az információ aszimmetrikus: kezdetben a migránsok *vélt* képzettségét fizetik meg, idővel azonban a migránsok képességeire vonatkozó bizonytalanság megszűnik, a korábban a migráns csoportra egységesen érvényes bérek szétválnak, és kialakul a maradék és hazaköltözők mezőnye. Előre megjósolhatatlan, hogy e folyamat végeredményeképp a kvalifikált vagy kvalifikálatlan csoport jut-e túlsúlyra. Meglehet, hogy magasabb bérért a kvalifikáltabb munkaerő már nem lesz elég kívánatos, míg a kvalifikálatlan csoport korábbi béreinél kevesebbet is elfogad.

A projekciókban általában figyelembe nem vett tényezők – a migráció új közgazdaságtanáról

A migrációt magyarázó tényezőket a legkülönbélebb irányokban pontosították. Figyelembe vették az infrastruktúra, avagy a szociális szolgáltatások színvonalát, a hozzáférés lehetőségét, a kereskedelmi forgalomba nem kerülő javak eltérő életszínvonalat biztosító árkülönbségeit a kibocsátó és a fogadó ország között stb.

Stark és Bloom (1985) a migráció vizsgálatának korlátait látva új elméleti keret megfogalmazására vállalkozott, megkérdőjelezte a migráció „mainstream” közgazdaságtanának számos feltevését és eredményének létjogosultságát.¹⁹ A migrációkutatás számos, a matematikai közgazdaságtan eszközeivel vizsgált új eredményének a fontossága mellett arra hívják fel a figyelmet, hogy ezeknek a gyorsan fejlődő technikákkal végzett számításoknak a tesztelése, a megfelelő specifikációk pontosítása elmaradt. Ily módon olyan eredményeket igazolnak a modellek felhasználásával, melyek alapvetően nem felelnek meg a migráció valóságos természetének.

Relatív depriváció

A klasszikus elmélet a profit és haszonmaximálás posztulátumával él. Az emberek azonban gyakran hasonlítják jövedelmeiket saját referenciacsoportjuk tagjaiéhoz.

¹⁹ Lásd erről Massey és szerzőtársai (1993).

Az ilyen összehasonlításnak az eredménye vagy előnye a relatív depriváció vagy relatív elégedettség érzése lehet.²⁰ Következésképp valaki útra kelhet csupán azért, hogy a referenciacsoportjához mért helyzetét javítsa. Lehet alacsony jövedelem esetén is elégedett valaki a referenciacsoporthoz mért viszonylagos helyzetével, míg magasabb jövedelem is okozhat viszonylagos elégedetlenséget. A migrációnak pedig a relatív depriváció az ösztönzője, nagyobb elégedetlenség esetén nagyobb a migráció valószínűsége, mint mérsékeltbb elégedettség vagy elégedettség esetén. Ráadásul ezzel megváltozik a nem migránsok számára a referenciacsoport, ezzel a relatív elégedettség mértéke is.

Aszimmetrikus információ

A neoklasszikus magyarázatok a bérkülönbségek migrációt ösztönző hatását vizsgálják, és pedig ha elvetették is a tökéletes átláthatóság posztulátumát és elfogadták a migráció költségét, az információ szimmetriájának a feltételezése megmaradt. Az előző alpontban szóltunk már az aszimmetrikus információ jelentőségéről a kelet-európai munkaerő allokációjában. Amennyiben a befogadó munkaerőpiacon valamely kibocsátó ország különböző kvalifikáltságú munkásai jelennek meg, s a munkaadó nem tudja pontosan az egyes egyének tényleges képzettségét, úgy a migránsok egy átlagos bért kapnak, ami alatta maradhat a magasán kvalifikáltak várakozásainak. Így ők kimaradnak a folyamatból, ami a csoport átlagos kvalifikáltságát lefelé tolja, s további kvalifikált migráns csoportok számára teszi előnytelenné a vándorlást. Következésképpen, ennek a folyamatnak az eredményeként, a migránsok átlagos képzettségi szintje csökken.

A migráció egysége a család (vagy más kisebb szerződéses közösség)

A hagyományos elmélet az egyént tekinti a migrációs döntés egységének. Valójában a migrációra vonatkozó döntés a migráns és további otthonmaradók közös döntésének eredménye. A legkézenfekvőbb ilyen egység pedig a család. A migráció költségei és nyeresége valamilyen szerződéses viszony alapján közös e csoport számára. Ilyen szabályok mozgathatják például a migránsok hazautalásait, de a kockázatot csökkentő vagy egyéb célok követését is.

A kockázat csökkentése

Bizonyos esetekben egy kisebb közösség kockázatának a csökkentése határozza meg az egyén migrációját. A közösség (család) egy vagy több tagja vállal külföldön munkát. Az új állás kínálta keresetek függetlenek lehetnek a korábbi keresetektől, lehet negatív vagy erősen pozitív korreláció közöttük. A jövedelem résztvevők közti elosztása jelenti a kockázat csökkentését. Abban az esetben, ha helyben romlik a gazdasági helyzet, és csökken a tevékenységek jövedelmezősége, akkor számíthatnak a külföldön munkát vállalók anyagi támogatására. Itt tehát a keresett állás nem a felkínált bérek miatt lesz vonzó. Ugyanezen összefüggés másik oldala, hogy az otthon maradtak kiválasztódását is a kockázatsökkentés mechanizmusa – s nem a bérkülönbségek elégtelensége – magyarázza.²¹

²⁰ A fogalom klasszikus leírásáról lásd *Runciman* (1966).

²¹ *Massey és szerzőtársainak* (1993) cikke a legkülönbözőbb biztosítási formák hiányát, illetve nem elégitő voltát sorolja fel, ami a kockázat egyéb technikákkal történő csökkentését teszi szükségessé: a terménybiztosítási piacokat, a határidős piacokat, a munkanélküli-biztosítást. Hasonlóképpen a tökéletlen tőkepiacok, a hitelforrások és fajták elégtelensége és drágasága is lehet a vándorlással kiegyensúlyozható.

A migránsok teljesítményét jelentősen befolyásolják belső csoportkapcsolataik is. Gyakran tapasztalható, hogy a migránsok teljesítménye meghaladja a hazaiakét. Kiténtett fontossága van ebben a rokoni-baráti kötelékeknek, a kapcsolati hálóknak. A társadalmi háló nem új keletű kategória a nemzetközi migrációs áramlások magyarázatában. A láncmigráció szerepe, a rokoni és baráti kötelékek az információ szállításában és a migráció elősegítésében már régóta ismert területek.²² Az újabb irodalmak a háztartások alapvető szerepét hangsúlyozzák a társadalmi hálók kiépülésében, ami szokásosan a családoknak felel meg. A migráns vállalkozások hatékonysága magyarázható a toborzás és a működtetés befogadó gazdaságétól eltérő rendjében.

A migráció terjedése

A migráció valójában egy innovációs, adaptációs és terjedési folyamatra hasonlít. Kérdés, hogy bizonyos idő alatt egy adott potenciális migráns csoportnak mekkora része változtatja meg lakhelyét ténylegesen. Tételezzünk fel néhány lehetséges célsországot, és azt, hogy van előzetes feltételezésünk arról, melyik cél lehet kedvezőbb a másiknál. Ilyen feltételek mellett az aktuális vándorló értékes információkat ad át a későbbi potenciális migránsoknak. Kérdés mármost, milyen gyors a migrálók adaptációja ehhez, és mi okozza a késlekedést. Másképpen fogalmazva: miért vándorolnak egyesek gyorsabban, míg mások egyáltalán nem. A már elvándoroltak demonstrációs hatása (különösen azokról a helyekről, ahol nagy migránsállomány található) felértékeli azt a vélekedést a potenciális vándorlókban, hogy az adott migráció jó befektetés. Ráadásul a migráció hatása a kibocsátó gazdaságra és társadalomra attól függ, milyen fázisában tart egy migrációs folyamat. Következésképpen mindazok a számítások, melyek a migráció következményeit (például a jövedelemeloszlásra) vizsgálják, attól függenek, milyen fázisában tart a vándorlás adott terjedési folyamata.

A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL BECSLÉSE SZOCIOLÓGIAI MÓDSZEREKKEL

A vándorlások nagyságának becslésére a korábbi időszak tapasztalatai, ebből származó trendek és koefficiensek ökonometriai módszerei mellett gyakran a potenciális vándorlók vélekedésének megkérdezése szolgál. A migrációs potenciál vizsgálata különféle módszerrel történő kikérdezésen alapul – survey-típusú – szociológiai technikákkal lehetséges, így egyszeri, keresztmetszeti vagy panelszerű longitudinális elemzés is lehetővé teszi a várható migrációs szándékok felmérését. A módszer – értelemszerűen – erősen függ a minta kiválasztásától, a feltett kérdések megfogalmazásától, sorrendjétől, a kérdezési technikától stb.

A migrációs potenciál kérdőíves vizsgálata korlátozott módon képes a migráció előrejelzésére. Egyrészt a vizsgálatok reprezentativitása okoz gondot, másrészt a kérdésekre adott válaszok olyan szubjektív szempontokat tükrözhetnek, melyeket a tényleges tervektől külön kell választani. Emellett a migrációs potenciál becslésekor a jövőben várható változásokat is figyelembe véve kellene a tényleges terveket számba venni. Számos bizonytalanság – sőt bizalmatlanság – ellenére ez a módszer sok olyan adalékkal szolgálhat a várható migrációról, amire más módszerek kevésbé képesek. Mindenekelőtt

²² Vö. *Boyd* (1989), *Wood* (1982), *Bach – Schraml* (1982).

a bérkülönbségek mellett további, a migrációt motiváló tényező szerepének árnyaltabb képe lehet jelentős adalék a migráció várható nagyságának vizsgálatában.

A migráció nagyságának kérdőíves vizsgálata során kapott adatokkal nagyon óvatosan kell eljárni. Wallace (1998) pontosan összegzi a veszélyeket: „Bár a vizsgálat a standard módszertani elveknek megfelelően történt, nem gondolhatjuk, hogy bárki, aki migrációs elképzeléseit megfogalmazza, valóban migrál is. Nem szorozhatjuk egyszerűen fel a kapott válaszokat a népességszámmal, hogy ily módon a várható migránsokra egy konkrét értéket kapjunk. A kérdőívre adott válaszok csak a migrációs hajlam közelítésére szolgálnak. A legmegfelelőbb az adatok összehasonlító olvasata: az egyes országokat összehasonlítva láthatjuk, melyik országokból és milyen okból indulna el a legtöbb migráns. Az adatok ilyenfajta összehasonlítása és viszonyítása jelzést ad a migrációs potenciálról, de nem nyújt pontos abszolút számot. A válaszadók demográfiai elemzése képet adhat a lehetséges migránsokról, de nem írhatja le egyértelműen a tényleges migrációt.” (Wallace, 1998, 15–16. o.) A fentieket szem előtt tartva a fontosabb migrációs potenciált felmérő tanulmányokat vesszük az alábbiakban sorra.

A migrációs potenciál előrejelzése reprezentatív kérdőíves kikérdezéssel

Az IOM számára készített felmérés (Wallace, 1998) 11 közép- és kelet-európai ország migrációs potenciáljáról egységes kérdések alapján ad információt, országoként 1000 fő megkérdezésével.²³ A talán legátfogóbb ilyen jellegű vizsgálat rávilágított az ideiglenes és a tartós vándorlás közötti különbségekre, ami a munkaerő szabad áramlása körüli viták során fontos szerepet is kapott. A válaszok a migránsok különböző csoportjairól szolgáltak adalékkal. Így országoként eltérő, 7–26 százalék a véglegesen elvándorolni szándékozók aránya, különösen a tengerentúlra. Számottevő a hosszú távon munkát vállalni szándékozók aránya (18–57 százalék), és emellett jelentős a rövid idejű (szezónális, határ menti ingázásos, alkalmi) munkavállalási szándék is (13–68 százalék). A tanulmány fontos tanulsága, hogy a vizsgált országokban a migrációt nem magyarázza egyetlen egyértelmű kiváltó ok, országoként határozottan eltérnek a migrációt motiváló tényezők. Bizonyos esetekben az Európai Unióhoz közeledésnek a vonzó hatása érzékelhető a munkát keresők körében (így Csehország és Szlovákia esetében), másutt a viszonylagos szegénység magyarázza a vándorlási hajlamot. (Ukrajna vagy Románia esetében). A korábbi kapcsolatok (network) vonzó ereje is fontosnak bizonyult. Végül a tanulmány fontos eredménye az etnikai feszültségek kitüntetett migrációt ösztönző hatása, ezt minden olyan ország esetében kimutatták, ahol jelentősnek bizonyult a migrációs potenciál.

Hasonló eredményre vezettek a magyar migrációs potenciál-vizsgálatok is (Sik, 1999), eszerint a külföldön munkát vállalni kívánó magyarok számára zömében a rövid időtartamú munkavállalás tűnik vonzóknak. A Magyar Háztartási Panel migrációs potenciálra vonatkozó eredményei árnyalt kikérdezéssel alapulnak, megkülönböztetve egymástól azokat, akik a migrációról elgondolkoznak, és azokat, akik nemcsak elgondolkoznak a külföldi munka lehetőségén, hanem valóban hajlandóak és képesek is rá. Eszerint az utóbbiak tekinthetők a magyar migráció potenciális forrásának, s így a magyarok migrációs hajlandósága igen korlátozott, összességében alig éri el a 6 százalékot azok aránya, akik valóban a migrációt elképzelhető stratégiának tekintik. A háztartási panel longitudinális eredményei az általában egy időpontra vonatkozó keresztmetszeti vizsgálá-

²³ A vizsgálatban részt vevő országok: Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusszia.

latokhoz képest jelentenek módszertanilag többletet. A migrációra vonatkozó elképzelések eszerint meglehetősen állandónak bizonyultak, döntő részben két országba – első-sorban Németországba, ettől lényegesen elmaradó mértékben Ausztriába – irányulnak (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

A magyar migrációs potenciál 1993-ban, 1994-ben és 1997-ben, típusonként a teljes minta százalékában

	Rövid idejű külföldi munkavállalás	Hosszú idejű külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
1993 (n=3978)	4,3	2,7	1,4	6,0
1994 (n=3760)	3,8	2,7	1,3	5,3
1997 (n=2848)	3,7	2,8	1,5	5,9

Forrás: Magyar Háztartási Panel, 1993, 1994, 1997 (lásd Sik, 1999)

Négy közép-kelet-európai ország (Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország) migrációs potenciálját vizsgálva további figyelemre méltó, a migrációt motiváló szempontokról számol be *Fassmann – Hintermann* (1997). Eredményeik szerint (1996. június–júliusban) a vizsgált országok 14 év feletti lakosságának egyötöde (mintegy 10 millió fő) dolgozott volna rövidebb-hosszabb ideig külföldön – amennyiben a kérdést ilyen általános módon vetik fel. A konkrét lépéseket (legalább az információ-szerzés erőfeszítését) is figyelembe véve a munkavállalási hajlandóság 4 millió főre csökkent. A tényleges migrációs potenciál vizsgálatukban azokat jelenti, akik utazási és munkavállalási engedélyekért is tettek lépéseket. Ez a vizsgált országok 14 év feletti népességének 1 százaléka, mintegy 700 ezer fő volt. A migráció legfontosabb ösztönzőjének mind a négy országban – érthetően – az elérhető magasabb jövedelem bizonyult. Figyelemre méltó azonban, hogy például a magyarok esetében ennek jelentősége valamelyest szerényebb, számukra ugyanakkor a karrierkilátások és a szakmai ismeretek továbbfejlesztése, a többi országok válaszáéhoz képest, kiemelkedő fontosságúnak bizonyult. A munkanélküliség viszont lényegesen szerényebb jelentőséggel bír a magyarok elvándorlási szándékában, mint a többi országéban. A vizsgálat további érdekes eredménye a külföldi tartózkodásra vonatkozó várakozásokról szól. Így a válaszolók 1/3-a szerint nagyon nehéz megfelelő munkát találni. Több mint háromnegyedük tisztában van azzal, hogy jóval a tényleges kvalifikációjuk alatti munkákra számíthatnak, s erre készek is. Ennek megfelelően a célország átlagbéreitől jóval elmaradó bérezést várnak.²⁴ A migráció révén elért jövedelmek jelentős részét a mindennapi megélhetésre, valamint drágább fogyasztási cikkekre fordítják (utóbbi aránya a többé országéhoz képest a magyarok esetében feltűnően alacsony). A hosszabb távú célok között a „gyerekekbe beruházás” (iskoláztatásuk és képzésük költsége) bizonyult a legfontosabbnak. Feltűnően csekély ugyanakkor az önálló vállalkozás megteremtésére fordított energia, ami a hosszabb távú külföldi tartózkodás alapját jelenthetné.

²⁴ Ez a várakozás egybeesik *Hönekopp* (1999) és *Kreyenfeld* (1999) fentebb idézett számításaival arról, hogy a kelet-európai munkaerő kvalifikáltságát az unió országainak munkaerőpiacai nem ismerik el.

MIÉRT BECSÜLHETŐ NEHEZEN ELŐRE A KELET–NYUGATI MIGRÁCIÓ?

A nagy volumenű elvándorlás extrapolálására válaszul született egy sor irodalom az illetén várakozások és a migrációs hatások eltúlzott voltáról, a gyors és lökészerű elvándorlás terheivel kapcsolatos eltúlzott félelmekről. Tanulmányunkban azért nem foglalkoztunk ezekkel az elemzésekkel, mert célunk annak vizsgálata és magyarázata volt, milyen feltételezések, közgazdasági feltevések fűtik a nagymértékű migrációs várakozásokat.

A várható migráció becslése – eredmények és kritika

Azok a tanulmányok, melyek ökonometriai módszerekkel becsülték a vándorlást, alapvetően a jövedelemkülönbségeket tekintették a migráció ösztönzőjének. Ehhez a modellek mindegyike szinte kizárólag az egy főre eső GDP-eltérést vizsgálta, s nem vettek figyelembe további szempontokat. Majdnem minden vizsgálat kiindulópontja ugyanaz a becslés volt: a *Barro és Sala-i-Martin* által végzett, az USA államai közötti mobilitást vizsgáló tanulmány eredménye.²⁵

Alecke és szerzőtársainak (2001) tanulmánya azoknak a becsléseknek a kritikai vizsgálatát adja, melyek a nemzetközi migráció motorjának kizárólag az egy főre eső GDP-különbségeket tekintve becsülték előre a migráció nagyságát. Az ún. „gravitációs modelleket” elemezve egyrészt azt a kérdést tesztelik, mennyire jók a potenciális migrációra vonatkozó becslések, másrészt azt, lehetséges-e egyáltalán a potenciális migráció előrejelzése?

Figyelemre méltó eredményre jutnak, amikor a német újraegyesítés, illetve az Európai Unió belső vándorlásának tényleges nagyságát szembesítik az előrebecsléshez szokásosan használt modell alapján nyert nagyságokkal. A szokásos modellek alapján született becslések a potenciális migrációt kizárólag a jövedelem- (bér-)különbségekre alapozzák, a migráció nagyságát meghatározó – időben független – további fontos mikrogazdasági tényezőket ezek a modellek specifikációikban nem vesznek figyelembe, azok egyszerűen *elvesznek*, mint a migrációt magyarázó hatások. Éspedig, eredményeik szerint, nem a migráció *dinamikáját*, hanem a *nagyságát, szintjét* befolyásoló tényezők maradnak figyelmen kívül. Ilyen megfontolások alapján állítják, hogy a migráció nagysága mind a német példa, mind az Európai Unió belüli vándorlás esetében számottevően túl volt becsülve.

A létező migrációs becslések kritikája mellett felvetik az előrebecslés szokásosnál alaposabb lehetőségének kérdését is. A migráció újabb közgazdaságtanának kritikai szellemét követve összekapcsolják a modellek szofisztikált ökonometriai módszereit a szociológiai vizsgálatok kikérdezésen alapuló eredményeivel. Ez a módszer a migráció várható *színvonaláról* adhat ugyanis – megítélésük szerint – becslést. Igaz, ekkor a reprezentativitás hiánya okozhat gondot, torzítást – vetődik fel a következő probléma. Végül egy szellemes, ám nehezen megvalósítható eljárással javasolják az előrejelzések módszerét pontosítani. A migrációt befolyásoló, számba veendő tényezők mindegyikéről (lásd 5. táblázat) gyűjtött adatok matematikai módszerekkel történő elemzését és tesztelését javasolják. A módszer elvi leírását követően megállapítják, hogy egy ilyen eljárás ugyan valós eredményeket adna a migráció várható nagyságáról, de csak elméletben lehetséges, tekintettel a teljesülendő feltételek sokaságára és a módszer adatigényességére. Tanulmányuk következtetése ezek után roppant szigorú: „Politikai szempontból eredményeink azt jelentik, hogy minden migrációs potenciálra vonatkozó becslés na-

²⁵ Több tanulmányra hivatkoznak ugyan a szerzők, így *Barro – Sala-i-Martin* (1991a, 1991b, 1995).

gyon megbízhatatlan és a migráció várható áramára vonatkozó bizonytalanság változatlanul fennáll. Így a csatlakozási folyamatba egyértelműen kockázati elem vegyül, ami nem kívánatos sem a csatlakozásra váró, sem a már tag országok számára.” (Alecke és szerzőtársai, 2001, 72. o.)

5. táblázat

A migrációt meghatározó tényezők

Makrogazdasági tényezők	Változók
Reáljövedelem-különbségek	Bérkülönbségek vásárlóerő-paritáson; az egy főre jutó GDP eltérése vásárlóerő-paritáson
Foglalkoztatási lehetőségek	Munkanélküli ráta; bérezés; be nem töltött munkahelyek száma; népesség számának alakulása
Helyi, kereskedelmi forgalomba nem kerülő (non-tradable) javak áreltérései – az összehasonlítandó régiók közötti életszínvonal-különbség	Megélhetési költségek mutatója (különösen a lakberek); lakástulajdonosok aránya; urbanizáció foka, közoktatási kiadások; társadalmi juttatások; hőmérséklet (klíma)
Mikrogazdasági tényezők	
Életkor	Korstruktúra
Szakképzettség	Szakképzettségi struktúra
Háztartások szerkezete, családi állapot	A háztartások átlagos nagysága
Kockázatsökkentés	Jövedelemszerzési lehetőségek korrelációjának koefficiense
Relatív depriváció	Jövedelemeloszlás varianciája
A migráció közvetlen költsége	Távolság km-ben
Információszerzés és -keresés költsége	A célországban tartózkodó migránsok száma (migrációs hálózat szerepe); korábbi időszakok bevándorlási rátái; egy főre eső GDP-növekedés négyzete (várakozási idő)
További társadalmi, pszichológiai és politikai költségek	Társadalmi és politikai stabilitás indexe, idegenellenesség a befogadó országban

Forrás: Alecke és szerzőtársai (2001)

A várható migráció becslése a munkaerő szabad mozgását feltételezve

Egy sor relevánsnak tekintett, az unió keleti kibővítése esetén és a munkaerő szabad áramlása mellett várható migrációra vonatkozó becslést vesz sorra *Hönekopp* (2000b). Ezeknek a tanulmányoknak a fő kérdése az volt, hogy *milyen nagyságú és szerkezetű kelet–nyugati vándorlás várható a jövőben*. A gomba módra szaporodó becslések módszerintézetében három csoportba tartoznak: *egyrészt* a korábbi migráció történeti tapasztalataiból kiinduló következtetéseket fogalmaznak meg, *másrészt* nagyszámú *empirikus* (ökonometriaival módszerekkel végzett) becslés készült a várható migráció nagyságáról, *végül harmadrészt* kérdőíves vizsgálatok segítségével kutatják az egyének migrációra vonatkozó elképzeléseit (a migrációs potenciált). Az ilyen tanulmányokból mutatunk be néhányat a 6. táblázatban. A becslések feltételezései sok tekintetben hasonlóak, a leegyszerűsítések is a tanulmányok nagy részében közösek:

– A tanulmányok jórészt arra az elméleti feltételezésre épültek, hogy minden további tényezőtől eltekintve a jövedelmekülönbségek határozzák meg a migrációt. Ennek a

feltevésnek az elméleti háttere a migráció – tanulmányunkban áttekintett – korábbi elméleti magyarázataiban gyökerezik.

– A becslések rendszerint nem választják élesen szét a *munkaerő-vándorlást* és a *teljes migráció* nagyságát. Míg a munkaerőpiac szereplőiről esik szó, a migrációra vonatkozó becslések gyakran a teljes migrációra (teljes népességre, 14 év feletti népességre stb.) vonatkoznak.

– A munkaerő iránti kereslet nagyságát a becslések rendszerint nem vetik fel, a korlátozásokat általában politikai szempontok motiválják.²⁶ Kérdéses ugyanakkor, hogy van-e az Európai Unió országaiban akkora és olyan összetételű migráció iránti kereslet, amekkora az előrebecslések szerint ott megjelenik. A munkaerő szabad áramlását feltételezve a becsült potenciális migráns munkaerő munkahelyet keresve jelenhet majd meg a munkaerőpiacon, de nem szükségképpen pótlólagos munkaerőként.²⁷ Ezt – *Hönekopp* (2000b) megfogalmazásával – keresési migrációnak nevezhetjük.

– A kilencvenes évek tapasztalatait a későbbi időszakra megfogalmazott következtetések esetén nagyon aggályosan kell kezelnünk. Ezt a korábbi időszakot ugyanis, amint erről már esett szó, a munkaerő erőteljes korlátozása jellemezte, míg az előrejelzésekben a személyek szabad mozgásának feltételezésével kell becsülnünk a migráció várható nagyságát. Számos tanulmány erről a szempontról egyszerűen elfelejtkezik.

– A tanulmányok nem nagyon tesznek különbséget az egyes országok migrációs hajlandósága között, noha arra a migrációs potenciál reprezentatív kérdőíves kikérdezéses módszere számos adalékkal szolgált.²⁸

– Az ökonometriai becslések az Európai Unió és a csatlakozó országok bizonytalan jövedelem, illetve GDP konvergencia előrejelzéseire épülnek, amelyek a gazdasági fejlettség különbségének gyakran egy korábbi stádiumát tükrözik.

– A tanulmányok rendszerint nem veszik figyelembe a migráció időbeni eltéréseit, a rövid, illetve a tartós migráció és az ingázás közötti különbségek a projekciókban gyakran nem, vagy nem kielégítően jelennek meg.

A becslések nagyon nagy mértékben szóródnak, lényegében minden várakozást és igényt képesek ily módon igazolni. *Hönekopp* (2000b) következtetése sem lehet más, mint a várható migráció bizonytalan lehetőségének megállapítása. Kemény közgazdasági érvet nem talál a tényleges előrejelzések nagyságának és az ebből fakadó korlátozásoknak az igazolására: „A migrációs potenciálbecslések eredménye amellettt szól, hogy szabad munkavállalás esetén a munkaerő belépésének átmenetileg akadályt kell állítani. Ez megkönnyíti a keleti kibővítés társadalmi elfogadását.” (*Hönekopp*, 2000b, 21. o.). A bizonytalan eredmények hatását pedig folyamatos kontroll korrigálhatja: a szabad munkaerő-áramlás elé állítandó akadályok szükségességét, mértékét és érvényességi körét folyamatosan felül kell vizsgálni.

²⁶ Lásd erről részletesebben a tanulmány következő részét.

²⁷ Tanulmányunkban korábban elemeztük a migránsok munkahely-keresésének és a tényleges munkahely megtalálásának eltérő mechanizmusát.

²⁸ Lásd erről a tanulmány 2.4. fejezetét.

A migráció nagyságára vonatkozó becslések

Tanulmány	Becslés nagyságrendje	Kibocsátó országok	Becslés módszere
egyszerű becslés, extrapolálás			
Baldwin (1994)	népesség 5-10%-a a) 2-6,6 millió b) 3,2-10,6 millió fő	a) Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia b) Közép- és Kelet-Európából	Népességszám alapján <i>guesstimates</i>
Zimmermann (1996)	5-50 millió fő Ny.-Európába 10-15 év alatt	Közép- és Kelet-Európából	Népességszám alapján <i>guesstimates</i>
Salt – Hogarth (1999)	Maximum 41 ezer fő/év az EU-ba	Észtország, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Szlovénia,	Egyes nyugat-európai országok ún. „normál migrációs indexe” (a megfelelő állampolgárok 1985–1996 közötti migrációs rátája) alapján számítva <i>Extrapolálás</i>
becslés ökonometriai modellekkel			
Birner – Huber – Winkler (1998)	a) 24 100 fő évente Ausztriába ingázó b) 21 700 fő évente Ausztriába ingázó	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Walterskirchen–Dietz (1998) becslése alapján a) 2004-es szabad munkaerő-áramlás mellett b) 2010-es szabad munkaerő-áramlás mellett <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Bauer – Zimmermann (1999)	– 10-15 év alatt kb. 3 millió fő – 200 ezer fő/év az EU-ba	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, Bulgária	Layard et al (1992) módszeréhez hasonlóan, elvándorlási ráták alapján kalkulálva – két variáns: szabad és korlátozott mobilitás mellett <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Brücker – Franzmeyer (1997)	a) 340-680 ezer fő évente az EU-ba b) 590-1180 ezer fő évente az EU-ba	a) Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia b) az összes csatlakozásra váró országból	Gravitációs modellbecslés (különösen jövedelemkülönbségen alapuló gazdasági mutatók felhasználásával) <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Hofer (1998)	25-40 ezer fő évente Ausztriába	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, illetve az összes csatlakozásra váró országból (Brücker–Franzmeyer, 1997) tanulmányát követve	Brücker–Franzmeyer (1997) alapján átszámítása Ausztriára <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Layard et al (1992)	130 ezer fő évente Nyugatra általában	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia (eredetileg az összes közép- és kelet-európai országra készült a becslés)	A dél–észak vándorlás tapasztalatainak alkalmazása (1950–1970 között a vizsgált elvándorlás az érintett népesség 3%-a volt) <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Lundborg et al (1997, 1998)	628 ezer munkavállaló az EU-ba, avagy 1885 ezer fő (családtagokkal) 15 év alatt, azaz 126 ezer fő évente	Balti országok és Lengyelország	Layard et al (1992) módszere szerint <i>Barro – Sala-I-Martin</i>
Walterskirchen – Dietz (1998)	bevándorló + ingázó Ausztriába a) 42 ezer b) 31 ezer 5 év alatt: 150-200 ezer bevándorló munkaerő 150 ezer főnyi várhatóan tartósan ingázó	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Brücker–Franzmeyer (1997) alapján a) 2005-től szabad munkavállalás esetén b) 2015-től szabad munkavállalás esetén <i>Barro – Sala-I-Martin</i>

Tanulmány	Becslés nagyságrendje	Kibocsátó országok	Becslés módszere
representatív kérdőíves vizsgálat szociológiai módszere			
Sik (1999)	– kb. 4% rövid idejű munkavállalás – 6% teljes migrációs potenciál	Magyarország (1993–1997)	Reprezentatív felmérés, longitudinális (1993, 1994, 1997, minta: 4-3000 fő) <i>survey</i>
Fassmann – Hintermann (1997)	a) 721 ezer fő az EU-ba b) 320 ezer fő Németországba c) 150 ezer fő Ausztriába	Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia	Tényleges migrációs potenciál reprezentatív felmérés (Gallup, 1996, 14 évnél idősebb népességre) <i>survey</i>
Wallace (1998)	Nincsenek egzakt migrációs potenciál adatok, csak a tartós és időszakos (munkaerő) migrációra vonatkozó kijelentések.	Lengyelország, Bulgária Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, (emellett Horvátország, Jugoszlávia, Ukrajna, Belorusszia)	Reprezentatív felmérés (minta: kb. 1000 fő/ország) <i>survey</i>

Forrás: Hönekopp (2000b), Alecke és szerzőtársai (2001) alapján.

A MIGRÁCIÓS POLITIKA SZEREPE A MIGRÁCIÓ NAGYSÁGÁBAN

Az eddigiekben valójában a migrációt úgy tekintettük, mint a befogadó gazdaság (munkaadók, munkaerőpiac) és a migrációs döntések alanya (egyén, család) közötti interakció eredményét, éspedig úgy, hogy valójában nem tettünk különbséget országok, illetve régiók közötti vándorlás között. Az előbbi esetében a migráció költségeit egyszerűen magasabbnak értékeltük (ebben fejezve ki a nemzetközi migrációval járó nyelvtudás költségét és hiányának árát, a kulturális különbségek pszichés és egyéb terheit, a kockázatot, a közlekedési költségeket stb.).

A migráció nem gazdasági korlátja

Zolberg (1989) hívja fel a figyelmet arra, hogy a hetvenes és a nyolcvanas évek fontos elméleti fejleménye volt a migrációval kapcsolatban, hogy az államok kontrollt gyakorolnak a határok felett, ami a migrációt megkülönböztetett társadalmi folyamattá tette. Ily módon a *Ravenstein* elméletéig visszanyúló tradíció érvényessége megszűnt: „Bármilyen legyen is az oka *Ravenstein* elnagyolásának, ily módon tévesen jutott arra, hogy a nemzetközi migrációt ugyanolyan törvények irányítják, mint az országon belüli migrációt. Az eredmény olyan elméleti tradíció volt, amely csak szerényen kapcsolódott a valósághoz. Az utolsó negyedszázad fontos elméleti fejleménye annak figyelembevételére, hogy az államok határok feletti kontrollja határozza meg a nemzetközi migrációt, mint külön társadalmi folyamatot.” (Zolberg, 1989, 405. o.) Ennek következtében a nyugati demokráciák bevándorlási politikája fontos önálló tényezővé növekedett, amennyiben védőfalat állíthat a sajátos törvényeinek megfelelően gyorsuló migrációval szemben. Ily módon a megmaradó kiskapuk (pl. a menekültpolitika, bevándorlási politika) maradnak nyitva a migráció számára. Már a rendszerváltás pillanatában hangsúlyozza azt a paradox helyzetet, miszerint a szocialista országok kilépés feletti kontrollja ugyan enyhül, ami a kilépés valószínűségét növeli, ám ezzel csökken is az ezen országokból érkezők iránti szolidaritás, s így a volt szocialista országok azon polgárait, akik Nyugat-Európa országaiba kívánnak bevándorolni, „rendes bevándorlóként” kezelik, akik szigorú korlátozásokkal találják magukat szembe. Ily módon „hacsak valami nem történik, azok az emberek, akiket ez érinthet, a kilépési korlátok megszűnését követően ugyanúgy mozgásképtelenek lesznek, mint azt megelőzően voltak” (Zolberg, 1989, 414. o.).

Nyugat-Európát tehát már a volt szocialista országokból történő nagy volumenű elvándorlás megindulása előtt korlátok védték, akadályozva a tényleges elvándorlás megvalósulását annak megbízható becslése nélkül, hogy korlátok nélkül lenne-e elvándorlás. A korlátokat pedig nem a keletről érkező nyomás formálta. *Walterkirchen – Dietz* (1998) megállapítja, hogy: „A kommunista időszakot követően hatalmas migrációs áramlás lehetősége lebegett az emberek szeme előtt, különösen a volt Szovjetunióból. Kétségtelen, hogy a nagy jövedelemkülönbségek ellenére a migránsok száma elmaradt a várakozásoktól. Ennek egyik fontos oka a nyugat-európai bevándorlási korlátozás volt (eltekintve a német származásúak Németországba vándorlásától).” (*Walterkirchen – Dietz*, 1998, 58. o.) *Layard és szerzőtársai* (1992) tanulmánya is tekintélyes migrációt jósol, felvetve, hogy a Nyugat ellenállására van-e szükség a migráció korlátozása érdekében.²⁹

A migrációs politikák mögöttes feltételezéseit mindmáig a neoklasszikus tradíció határozza meg. Az alábbiakban *Massey és szerzőtársai* (1993) nyomán vesszük számba azokat a mögöttes megfontolásokat, melyeket a migrációs politikák hallgatólagosan általában elfogadnak:

– A munkavállalók nemzetközi migrációját az országok közötti béraránytalanságok okozzák.

– A keresetkülönbségek megszűnésével együtt a migráció is megszűnik. Keresetkülönbségek nélkül nincsen migráció sem.

– A nemzetközi munkaerő-áramlás elsődlegesen a munkaerőpiacokra hat, más piacokra nincsen jelentősebb hatása.

– A kormányok a származási, illetve a befogadó országok munkaerőpiacainak szabályozásán vagy befolyásolásán keresztül tudják ellenőrizni a migrációs folyamatokat.

Borjas (1999) közgazdasági szemléletű modellje magába építi a politikai megfontolásokat. A migrációt befolyásoló döntések három szereplőjét különbözteti meg: (1) a migrációt fontolgató egyént, (2) a kibocsátó ország kormányát és (3) a potenciális befogadó ország kormányát, ők vannak jelen a bevándorlási piacon (immigrant market). Ezeknek a szereplőknek a célja nyilvánvalóan eltérő, s a közöttük kialakuló alku eredményeképpen jön létre a személyek valamiféle kiválasztódása az országok között. A potenciális migráns pedig a nyerhető előnyök alapján dönt, figyelembe véve a lehetséges célországok „kínálatát” és a nemzetközi migráció szabályozásából fakadó pénzügyi és jogi korlátokat. Az országok „kínálata” nyilvánvalóan tartalmaz gazdasági megfontolásokat – például a jövedelemkilitálás vagy a tartós munkanélküliség nagysága lehet ilyen. Országonként eltér a gazdasági lehetőségek kínálata, ágazatonként, szakmánként, képzettségenként stb. eltérő lehet az egyes országok vonzereje a különböző csoportok számára, ami egyes migránsok számára vonzó lehet, míg mások számára nem. Emellett nem gazdasági szempontok – egy adott ország politikai feltételei, kulturális és társadalmi hálózatok – is összeköthetnek egyes országokat, befolyásolhatják a migrációt, ebben a szélesebb értelemben jobban leírható Borjas immigrációs piaca.

Szelekció, screening

Layard és szerzőtársai (1992) a kontroll nélküli migráció ördögi veszélyére hívják fel a figyelmet. A vándorlás valamiféle szabályozása lényegében evidencia. Az amerikai bevándorlási politika bizonyos számú migráns számára lehetővé teszi a bevándorlást, míg Európa lényegében egyáltalán nem, állapítják meg, hangsúlyozva ennek tarthatatlanságát.

²⁹ Emlékeztessünk itt a szerzők már idézett szellemes hasonlatára, miszerint a migrációt az elektromos áram terjedéséhez hasonlítják, amit Ohm törvénye szabályoz oly módon, hogy az áramlás (a migráció) a jövedelemkülönbséggel egyenesen arányos, az ellenállással (azaz a politikai korlátozásokkal) pedig fordítottan. Tehát az implicit állítás: jövedelemkülönbségek esetén a korlátozás a migráció egyetlen érdemi akadálya

Valójában máig nincsen olyan szelekció, ami a migráció legális kanalizálását lehetővé tenné. A legtöbb országban a kvalifikált bevándorlót tekintik vonzóbbnak, abban az emberitöke-elméleten nyugvó hitben, hogy a befogadó gazdaság átlagos termelékenységét a szakképzett munkaerő jobban emeli, mint a szakképzetlen.³⁰ A korábbiakban láttuk, hogy a hazai munkaerőt helyettesítheti és szerepét kiegészítheti a migráns munkaerő, ami meghatározza, hogyan hat a migráns munkaerő a hazai munkaerőpiacra. Eltérő módon érvelnek a *screening* hipotézis képviselői.³¹ Eszerint az elvégzett osztályok száma alapján mért kvalifikáltság csupán *rostálási eszköznek* tekinthető a jelentkező várható teljesítményének megítélésében, az új munkások vélhető képességeiről, teljesítmény-motivációiról, családi háttéréről szolgálhat információval. A szakmai tudást a munkás jórészt munkahelyi képzés során sajátítja majd el, ezért a munkáltató alapvetően a *képezhetőség* alapján történő kiválasztásban érdekelt. Az iskolázottabb és képzettebb fiatal produktív bevándorló vélhetően kevesebb gondot okoz, jobban teljesít, jobban alkalmazkodik – bár egy ilyen összetételű migráns népesség beengedése nem szükségképpen maximalizálja a befogadó gazdaság egészének jólétét.

Szuboptimális és a szándékolttól eltérő következményekkel járhat, ha a befogadó ország csak az adminisztratív eszközökkel kiválogatott, kvalifikált munkaerő migrálását engedi meg. A kívánatosnak vélt migránsok bevándorlásának az ösztönzése túlzott beáramlást indíthat el. Emellett ráadásul minden tilalom és terelés ellenére útra kelnek kevéssé kvalifikált vándorok is, akik nem csak keresnek, találnak is kvalifikálatlan munkát kínáló munkahelyeket. A tiltás hatására a nemkívánatos munkaerő kiszorulhat a *legális* munkavállalás lehetőségéből.

A tömeges vándorlás keletről nyugatra általában úgy fogalmazódik meg, mint a befogadó gazdaságot és munkaerőpiacot, valamint a jóléti rendszert fenyegető jelenség. *A kérdések tehát közgazdaságiak.* Mégis gyakran nem gazdasági ellenérvekkel találkozunk. A migráció gazdaságtanával foglalkozó amerikai közgazdász, *Julian Simont* (1994) idézve: „Az a tény, hogy a migráció ezen (értsd: kedvező – H. Á.) hatásait nem értjük, abból a hajlamunkból fakad, hogy csak a nyilvánvaló és direkt hatásokat vesszük figyelembe, a diffúz és indirekt hatásokat nem.” Ebből egyenesen adódik *Simon* következtetése is: „A bevándorlással szembeni közgazdasági érv gyakran egyszerűen a rasszizmus vagy a nacionalizmus kódósítása.” Állítása nem légből kapott, egész kötetet szentelt annak a kérdésnek, milyen gazdasági következményei vannak a migrációnak az USA-ban (*Simon*, 1989). A kötet függelékében egy vizsgálat eredményét is közli arról, mennyiben tér el a közgazdászok és a többi társadalomtudós vélekedése a bevándorlás gazdasági hatásairól (*Simon – Stephan*, 1989). A szerzők arra a meglepő következtetésre jutnak, hogy még a társadalomtudósok körében is nagyon eltér a bevándorlás megítélése, a kedvezőtlen gazdasági érveket általában könnyen elfogadják. *A nem közgazdászok* (szociológusok, politikatudósok, antropológusok, pszichológusok, történészek) lényegesen *kedvezőtlenebbnek* tartják a bevándorlás gazdasági hatásait, a *közgazdászok* között lényegesen többen vannak olyanok, akik egy ilyenfajta kérdésre adott válaszban korántsem értékelik olyan határozottan az előnyöket és a hátrányokat, *hezítálnak*, nem tudnak egyértelműen válaszolni.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Tanulmányunkban kizárólag a gazdasági szempontok által motivált migrációval foglalkoztunk, nem vizsgáltunk olyan fontos kérdéseket, hogy mennyiben tekinthető egy

³⁰ Vö. *Borjas* (1995).

³¹ Például *Blaug* (1976).

migrációs döntés gazdaságának vagy kényszer által motiválnak, a befogadó ország munkaerőpiacára belépés nehézsége milyen egyéb belépési módokat nyit ki, erősít fel. Célszerű mégis azzal a feltételezéssel élnünk a migrációt ösztönző tényezőket vizsgálva, hogy a gazdasági motiváltság meghatározó a vándorlásban. Akkor is jelen van ugyanis a gazdasági motívum, amikor valójában kényszerű lakóhely-változtatásról van szó.

Láttuk, a bevándorlási politikákat szigorú neoklasszikus előfeltételezésekre építik. Mind keményebb korlátozásokat, szigorú szelekciót alkalmaznak a szegényebb államok vagy régiók polgáraival szemben, feltételezve a gazdagabb ország szinte automatikus vonzerejét. Ugyanakkor a bevándorlási politikák mögött fontos a nem gazdasági megfontolások tisztázása és elemzése is. Nem hagyhatjuk tehát befejezőképpen említés nélkül, hogy a munkaerő szabad áramlását a vizsgált gazdasági megfontolások mellett további, jórészt etikai szempontok is motiválják. Éspedig olyan elvek, melyek a munkaerő szabad áramlásának gazdasági érdekeken nyugvó korlátozását könnyen keresztelhetik is. *Bauböck* (1995) nyomán soroljuk fel a legalapvetőbb nem gazdasági szempontokat, melyek a munkaerő szabad áramlása körüli disputában nem kerülhetők meg:

– Azok az egyének, akik egy állam közösségének tagjai, az elkergetés mindennemű fenyegetése nélkül élvezik a belépés és a tartózkodás jogát. Amennyiben a társadalomhoz tartozás és a formális állampolgárság nem esik egybe, ezeket a jogokat az idegenekre is ki kell terjeszteni. Ez a családegyesítés és az állandó tartózkodás engedélyezésének alapja.

– Az emigrálás általános joga magában foglalja azt a jogot is, hogy befogadják azokat, akik elvesztették saját államuk védelmét. Különösen azok az államok felelősek a menekültek befogadásáért, amelyek okozói a menekülésnek, vagy ahol a menekülteknek már van valamilyen személyes vagy kollektív kötődése, vagy amelyek a legjobb helyzetben vannak ahhoz, hogy védelmet biztosítsanak. A kilépés általános joga végső soron az államok közösségének közös kötelezettségét jelenti a menekültekkel kapcsolatban, azaz minden állam konkrét kötelezettségét a nemzetközi menekültválság megoldására.³²

– A bevándorlás korlátozását elsősorban az indokolja, hogy ily módon fenntarthatóak maradjanak az állampolgárok civil, demokratikus és a szociális jogai. A nemzetállami keretek között védett ilyenfajta politikáknak együtt kell járniuk azok transznacionális szintű kibővítésével, ily módon megszüntetve a bevándorlási kontroll fő morális alapját.

– Azok esetében, akik nem mentesülnek az ellenőrzés alól, vagy nem kérhetnek elsőbbséget az elbírálásban, igazságos és diszkriminációtól mentes módon kell a helyeket elosztani. A különös jogokkal nem rendelkező bevándorlók egyenlő elbírálása azt jelenti, hogy ilyen eljárás során a kvantitatív korlátok fontosabbak, mint a kvalitatív szelekció.³³

A beengedhető létszámot meghaladó számú külföldi beengedésének költségét azzal a költséggel kell szembeállítanunk, amit a bevándorolni szándékozók elrettentése és elutasítása, valamint az illegálisan érkezettek felkutatása és kiutasítása jelent. Amikor nagy bevándorlási nyomás jelentkezik, a liberális demokráciák azzal a dilemmával ke-

³² *Zolberg* (1987) hangsúlyozza, hogy az elvándorlás jogával megfelelő bevándorlási jogoknak is együtt kell járniuk. Mindegy ugyanis, írja, hogy egy állam lezárja határait az elvándorlók elől, vagy minden szomszédos ország bezárja határait a belépők előtt. Ahhoz, hogy az elvándorlás jogát értelmesen gyakorolni lehessen, szükség van olyan országra, ahová el lehet menni.

³³ *Bauböck* (1991) frappáns okfejtése során annak lehetetlenségét elemzi, hogy egy ország a már létező migrációs mozgások előtt lezárja a határát és ugyanakkor bizonyos szempontok alapján megválogatja a „megfelelő” bevándorlókat, majd arra a következtetésre jut, hogy ez a próbálkozás önmagában is csak növelné a migrációt. „Teljesen téves politika lenne a valóságos migrációs áramlatok mellett újakat is indukálni, amelyeket a befogadó ország politikai követelményei szerint szabtak mérték után. Ezzel egy létező népmozgási áramlatot elvágnának a legális eljárás lehetőségeitől, miközben egy új migrációs láncolatot váltanának ki, tulajdonképpen toborzás útján.” (109. o.)

rülnek szembe, hogy melyik költséget minimalizálják. A szegénység, munkanélküliség, környezeti katasztrófa, járvány, háború és elnyomás gyökereit célba vevő politika és a befogadó ország fokozatosan bővülő felvevő kapacitásának koordinálására irányuló politika szükséges, hogy ez a dilemma elkerülhető legyen.

Irodalomjegyzék

- Alecke, Björn –Huber, Peter – Untiedt, Gerhard [2001]: What a difference a constant makes? How predictable are international migration flows? In: Migration Policies and EU Enlargement, OECD, Párizs, 63–78. o.
- Bach, R. L. – Schraml, L. A. [1982]: Migration, Crisis and Theoretical Conflict, *International Migration Review* vol. 16. évf. 2. szám, 320–341. o.
- Baldwin, R. E. (1994): Towards an integrated Europe. Centre for Economic Policy Research, XXV évf. No. 234.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1991a]: Convergence across States and Regions. Publikálatlan kézirat, Harvard University.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1991b]: Convergence across states and regions. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, 1. szám, 107–182. o.
- Barro, R. – Sala-I-Martin, X. [1995]: *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Bauböck, Rainer [1991]: Bevándorlási politika – védőbeszéd új alapelvekért, *Mozgó világ*, 11. szám, 103–109. o.
- Bauböck, Rainer [1995]: Ethical Problems of Immigration Control and Citizenship. In: R. Cohen (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- Bauer – Zimmermann [1999]: Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. Kézirat, Bonn-London.
- Biffel, G. – Deutsch, E. – Lutz, H. – Marterbauer, M. [1997]: Ökonomische und strukturelle Aspekte der Ausländerbeschäftigung in Österreich. WIFO, Bécs.
- Birner, A. – Huber, P. – Winkler, P. [1998]: Schätzung des Potentials an Einpendlern und Arbeitsemigranten aus den MOEL und regionale Arbeitsmarktauswirkungen. in *Regionale Auswirkungen der EU-Integration der MOEL*. Österreichisches Institute für Wirtschaftsforschung und Österreichisches Institut für Raumplanung, Bécs, 163–213.o.
- Blanchard, Olivier J. – Katz, Lawrence F. [1992]: Regional Evolutions. *Brookings Paper on Economic Activity*, No. 1.
- Blaug, M. [1976]: The empirical status of human capital theory: A slightly jaunted survey, *Journal of Economic Literature*, 14. évf. 3. szám, 827–855. o.
- Boeri, Tito – Bröcker, Herbert [2000]: The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States. Final report. European Integration Consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin–Milano
- Borjas, G. J. [1989]: Economic Theory and International Migration. *International Migration Review* 23 évf. 3. szám, 457–485. o.
- Borjas, G. J. [1995]: The Economic Benefits from Immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9. évf. 2. szám, 3–22. o.
- Borjas, G. J. [1999]: Economic Research on the Determinants of Immigration: Lessons for the European Union. *World Bank Technical Papers*, 438. sz.
- Boyd, Monica [1989]: Family And Personal Networks In: International Migration: Recent Developments And New Agendas. *International Migration Review*, 23. évf. 3. szám, 638–670. o.
- Brubaker, Rogers [1998]: Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, 32. évf. 4. szám.
- Brücker-Franzmeier [1997]: Europäische Union: Ostererweiterung und Arbeitskräftemigration. *DIW-Wochenbericht*, 5. szám, 89–96. o. Berlin.
- Fassmann, Heinz – Hintermann, Christiane [1997]: Migrationspotential Ostmitteleuropa. *ISR-Forschungsberichte* Heft 15, Institute für Stadt und Regionalforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bécs.
- Fassmann, Heinz – Münz, Rainer szerk. [1994]: *European Migration in the Late Twentieth Century: Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications*. Edward Elgar és IIASA, Aldershot.
- Ferenczi Barnabás [2000]: Felzárkóznak-e a bérek is Európához? In: Fazekas Károly (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2000*, MTA Közgazdasági Kutatóközpont, Budapest, 131–138. o.
- Gács János – Hárs Ágnes – Hüttl Antónia [2001]: Az EU-tagországok bérszintjéhez való konvergencia

- közgazdasági összefüggései, feltételei és várható időigénye. *Külgazdaság*, 2001. 7–8. szám.
- Grenwood, Michael J. [1997]: International Migration in Developed Countries. In: Rosenzweig, M. R. – Stark, O.: *Handbook of Population and Family Economics*, Elsevier Science B. V., 647–720. o.
- Harris, J. – Todero, M. [1970]: Migration, Unemployment and Development: A two-Sector Analysis. *American Economic Review*, 60. évf. 1. szám. 126–142. o.
- Hárs Ágnes [1995]: A munkaerő szabad áramlásának korlátai. Magyarország és az Európai Unió — a társulási szerződés és a majdani tagság várható hatása munkaerő áramlására. ILO Japan Project, Budapest.
- Hatton, Timothy J. – Williamson, Jeffrey G. [1998]: *The Age of Mass Migration*. Oxford University Press, New York.
- Hofer [1998]: The Impact of Immigraton on Host Countries Wages and Unemployment. in: *Pichelmann* (szerk.): *The Economic Censequences of Eastern Enlargement of the European Union*. Institut für höhere Studien (IHS), Bécs.
- Hönekopp, Elmar [1999]: Central and Eastern Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment. Háttér tanulmány a Boeri-Bröcker (2000) tanulmányban összegezett kutatási programhoz, Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung (IAB), Nürnberg.
- Hönekopp, Elmar [2000a]: Central and Eastern Europeans in the Member Countries of the European Union since 1990: Development and Structure of Migration, Population and Employment. Előadás a „Recent Developments in Migration and the Labour Market in Central and Eastern Europe in the Context of the EU Enlargement”. c. szemináriumon, OECD, Pozsony, március 2–3.
- Hönekopp, Elmar [2000b]: Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf die Arbeitsmärkte der Mitgliedsländer der Europäischen Union. Kézirat, Friedrich-Ebert-Stiftung, Nürnberg.
- Kreyenfeld, M. [1999]: Labour Market Performance of Ethnic Germans in Western Germany, Háttér tanulmány a Boeri-Bröcker-tanulmányban (2000) összegezett kutatási programhoz, Rostock.
- Layard, Richard – Blanchard, Olivier – Dornbush, Rudiger – Krugman, Paul [1992] *East–West Migration: The Alternatives*. MIT Press, Cambridge–London.
- Lundborg [1998]: The Free Movement of Labour between Sweden and the New EU members. In: *A Bigger and Better Europe? Final Report from the Committee on the Economic Effects of the EU Enlargement*, Stockholm.
- Massey, Douglas S. – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward [1993]: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, szeptember (Magyarul megjelent: Sik Endre (szerk.) *A migráció szociológiája*. SZCSM-AduPrint, Budapest, 2001).
- Morawska, Ewa [1995]: East Europeans on the move. In: *R. Cohen* (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- Nugent, W. [1995]: Migration from the German and Austro-Hungarian empires to north America, In: *R. Cohen* (szerk.) *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne.
- OECD [2001]: Trends in International Migration. SOPEMI Report 2000. kiadás. OECD, Párizs.
- Passaris, C. [1989]: Immigration and the Evolution of Economic Theory. *International Migration*, 27. évf. 4. szám, 525–540. o.
- Rappaport, Jordan [2000]: How Does Labour Mobility Affect Income Convergence? Federal Reserve Bank of Kansas City, *Research Working Papers*, 99-12.
- Ravenstein, E. G. [1885]: The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, London, június, 167–227. o.
- Ravenstein, E. G. [1889]: The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, London, június, 241–301. o.
- Razin, Assaf – Sadka, Efraim [1997]: International Migration and International Trade. In: Rosenzweig, M. R. – Stark, O.: *Handbook of Population and Family Economics*, Elsevier Science B. V., 851–897. o.
- Runciman, W. G. [1966]: Relative deprivation and social justice. Routledge & Kegan Paul, London.
- Salt, J. – Hogarth, J. [1999]: Assessment of Possible Migration Preddure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. Part 1. UK Department of Education and Employment, Research Report 138.
- Sik Endre [1999]: A migrációs potenciál a mai Magyarországon. In: *Laky T. – Diósi P. – Frechet T. – Hárs Á. – Horváth L. – Juhász J. – Sik E. – Tóth J.*: A munkaerő migrációja és az Európa Unió. *Európai tükör, Műhelytanulmányok*, 61. sz., ISM Budapest, 93–118. o.
- Simon, Julian [1989]: *The Economic Consequences of Immigration*. Basic, Oxford–Cambridge
- Simon, Julian – Moore, Stephan [1989]: Views of Economists and other Social Scientists toward

- Immigration. In: Simon (1989), Appendix C.
- Simon, Julian [1994]: European Immigration: Problems and Opportunities. *Swiss Review of World Affairs*, február.
- Stark, Oded [1991]: *The Migration of Labor*. Blackwell, Oxford.
- Stark, Oded [1995]: Frontier Issues in International Migration. Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics, 1994. The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
- Stark, Oded – Bloom, David E. [1985]: The New Economics of Labour Migration. *The American Economic Review*, 75. évf., megjelent *Stark* (1991) 21–31. o.
- Stark, Oded – Katz, Eliakim [1987]: International Migration under Asymmetric Information, *The Economic Journal* 97. évf., megjelent *Stark* (1991), 194–204. o.
- Tapinos, G. [1997]: The Need to Better Identify the Links Between Migration, Free Trade and Regional Integration and the Pursue New Thinking on These Issues. In: Biffi, G. (szerk.): *Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe*, WIFO & OECD, Bécs, 373–377. o.
- Wallace [1998]: Migration Potential in Central and Eastern Europe. IOM Technical Cooperation Centre for Europe and Central Asia.
- Walterkirchen, E. – Dietz, R. [1998]: Auswirkungen der EU-Ost-Erweiterung auf den österreichischen Arbeitsmarkt. WIFO, április.
- Winter-Ebmer, Rudolf – Zweimüller, Josef [1996]: Die Auswirkungen der Ausländerbeschäftigung auf den österreichischen Arbeitsmarkt 1988 bis 1991. In: Holzmann, Robert – Neck, Reinhard (szerk.): *Ostöffnung, Wirtschaftliche Folgen für Österreich*, Manz–Wien, 55–104. o.
- Wood, C. H. [1982]: Equilibrium and Historical-Structural Perspectives on Migration. *International Migration Review*, 16. évf. 2. szám, 298–319. o.
- Zimmermann, K. F. [1996]: European migration: push and pull. *International Regional Science Review* 19. évf. 1–2. szám, 95–128. o.
- Zolberg, Aristide [1987]: Keeping them out: Ethical Dilemmas of Immigration Policy'. In: Robert J. Myers (szerk.): *International Ethics in a Nuclear Age*. University Press of America, Boston.
- Zolberg, Aristide [1989]: The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 23. évf. 3. szám, 403–430. o.